

MARGINALIZOVANÉ SKUPINY V STREDOVEKOM A RANONOVOM UHORSKU

BLANKA SZEGHYOVÁ

SZEGHYOVÁ, Blanka. Marginalized Groups in Medieval and Early Modern Hungary. *Historický časopis*, 2022, 70, 4, pp. 665–713, Bratislava. The study presents the history of marginalized groups, the theoretical background and a brief historiographical overview. Marginalized groups are collectively referred to as those that have limited opportunities for employment and are excluded from certain spheres of society. The defining criterion in identifying particular marginalized groups is the judgemental view of the majority or dominant society. Historians classify people on the margins into different categories according to certain characteristics such as extreme poverty, a vagrant or nomadic way of life, the pursuit of dishonest or defamed professions, criminal activities, as well as physical and mental disabilities and affiliation with religious or ethnic minorities. The study focuses on four main phenomena associated with marginalization – poverty, infamy, criminality and minority ethnicity with the examples of Roma and Jews. Marginalization took various forms, from demonstrations of disgust, hostility and physical violence, to segregation, stigmatization, legislative measures that criminalized certain groups, to their persecution and physical elimination. Apart from poverty, the main reasons for marginalization were prejudices, superstitions, myths and stereotypes, as well as intolerance and fear of the unknown, the strange and the other, that could be intertwined with rational dread of contagious diseases or hostile intentions.

Keywords: Marginalized groups. Social margin. Social exclusion/marginalization. Segregation. Stigmatization. Criminalization. Infamy. Poverty. Jews. Gypsies/Roma.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2022.70.4.4>

Úvod

Štúdia prezentuje históriu marginalizovaných skupín, jej teoretické východiská a poskytuje stručný prehľad zahraničného i domáceho výskumu k tejto téme.¹ Ako marginalizované skupiny sa súhrnne označujú jedinci, ktorí majú obmedzené možnosti uplatnenia sa a sú vylúčení z niektorých sfér života komunity

---

1 Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu APVV-19-0131 *Ars moriendi. Fenomén smrti v stredovekom Uhorsku* a projektu VEGA 2/0028/19 *Teoretické a metodologické otázky skúmania dejín kriminality Slovenska/Uhorska*, riešených na Historickom ústave SAV.

či spoločnosti.² Vylúčenie, t. j. marginalizácia je zložitý proces, počas ktorého dochádza najprv k vymedzovaniu sa voči inakosti a k vytváraniu averzie, morálneho odsúdenia, vzniku predsudkov a stereotypizácie. V praxi sa tento negatívny postoj odrzkaďoval v rôznych prejavoch odporu či znechutenia, ale mohol prerásť i do verbálneho a fyzického násillia. Na pomyselný okraj spoločnosti sú potom títo ľudia vytláčaní pomocou viacerých sociálnych mechanizmov, napríklad symbolickým vonkajším odlíšením i reálnym vylúčením prostredníctvom legislatívnych opatrení, ostrakizáciou, kriminalizáciou a následnou perzekúciou.

Sociológovia v súčasnosti používajú termín sociálna exklúzia a medzi diskriminačné faktory radia absenciu alebo nedostatok zdrojov, bezdomovectvo, etnickú a náboženskú príslušnosť, pohlavie, sexuálnu orientáciu, zamestnanie, zdravotné postihnutie či vek, pričom riziko zvyšuje kumulácia viacerých z nich.³ Väčšina z nich sa zhoduje s faktormi, ktoré ako rizikové označujú aj historici zaoberajúci sa okrajovými skupinami v minulosti, čo poukazuje na zjavnú kontinuitu sociálnych vzorcov a fenoménov.

V období stredoveku a raného novoveku sa marginalizované skupiny, ak vôbec boli ako skupiny identifikované a hromadne označené, pomenúvali na základe iných charakteristických znakov – nemajetnosti, spôsobu života, zlej povesti, kriminálnej aktivity, nepočestného pôvodu či zamestnania, etnicity, náboženstva atď.⁴ Boli to veľmi heterogénne skupiny, ktoré nespájala žiadna spoločná či ko-

-
- 2 Synonymické alebo alternatívne označenia marginalizovaných skupín: ľudia na okraji, okrajové skupiny, margináli, prípadne outsideri; v zahraničí: marginalized groups, les marginaux, Randgruppen, Außenseiter, ľudie marginesu. V Čechách na prvej konferencii, ktorá sa venovala tejto problematike nazvali tieto skupiny ponížení a odstrčení. LEDVINKA, Václav a Jiří PEŠEK, ed. *Ponížení a odstrčení: Města versus katastrofy. Sborník příspěvků z 8. vědeckého zasedání Archivu hlavního města Prahy, konaného ve dnech 2. a 3. října 1990 a 13. vědeckého zasedání Archivu hlavního města Prahy ve dnech 3. a 4. října 1995*. Documenta Pragensia XVI. Praha: Scriptorium, 1998, s. 9 – 132.
  - 3 Pojem a koncept marginalizácie a okrajových skupín sa rozšíril v sociológii od 60., v histórii od 70. rokov 20. storočia. MARSHALL, Gordon a John SCOTT. *A Dictionary of Sociology*. Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 437; GIDDENS, Anthony a Philip W. SUTTON. *Sociology*. Cambridge: Polity, 2017, s. 482, 502 – 503, 543 – 547; Marginalization. In: *International Encyclopedia of the Social Sciences. Encyclopedia.com*. Dostupné na: <https://www.encyclopedia.com>; SILVER, Hilary, Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. In: *International Labour Review*, 1994, roč. 133, č. 5 – 6, s. 532; o prvopočiatoch výskumu pozri i: GEREMEK, Bronisław. Social Margins of the Pre-Industrial Age – Categories and Comparative Problems. In: ZAREMSKA, Hanna, ed. *Bronisław Geremek on the Middle Ages*. Preklad do angličtiny George Szenderowicz. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2017, s. 151 – 152.
  - 4 Porovnaj i GEREMEK, Bronisław. Člověk na okraji ve středověku. In: LE GOFF, Jacques, ed. *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, s. 291; ŠMAHEL František. „Lidé na okraji“ pozdně středověké společnosti. In: NODL, Martin a František ŠMAHEL, ed. *Člověk českého středověku*. Praha: Argo, 2002, s. 460.

lektívna identita,⁵ o spoločnom povedomí a pocite spolunáležitosti sa dá hovoriť len v rámci jednotlivých marginalizovaných etnických a náboženských menšín. Aj keď okrajové skupiny predstavujú spravidla menšinu, príslušnosť k menšine nie je určujúcim znakom, pretože niektoré etnické a náboženské menšiny boli síce marginalizované, ale v žiadnom prípade tu neplatí ekvivalentný vzťah, nie každá menšina je okrajovou skupinou (napríklad v Uhorsku Nemci či obyvatelia románskeho pôvodu).

Voči exaktnej jednotnej definícii a presnému taxatívnemu ohraničeniu okrajových vrstiev sú historici skeptickí.⁶ Moderné diskriminačné hľadisko nemôže byť definičným kritériom, pretože z dnešného pohľadu je evidentné, že hierarchicky štruktúrovaná stavovská spoločnosť, pred všeobecným prijatím a uplatňovaním konceptu ľudských práv do praxe, bola v nejakom ohľade diskriminačná voči väčšine obyvateľstva, vrátane tých najprivilegovanejších. Spoločným menovateľom marginalizovaných skupín v minulosti je predovšetkým odsudzujúci pohľad majoritnej, resp. dominantnej spoločnosti. Medzi typické, resp. frekventované charakteristiky ľudí na okraji patrí i nestálosť, premenlivosť, pohyblivosť a nezaraditeľnosť,⁷ ale aj inakosť, nekonformnosť a neprijatie kresťanskej ortodoxie.⁸ Ľudia na okraji sa zvyknú klasifikovať do rôznych okruhov, ako napr. na vykonávateľov nečestných povolání, telesne a duševne postihnutých, prenasledované nábožensko-etnické skupiny alebo obeť inkvizície.⁹

Miera spoločenskej exklúzie jednotlivých okrajových skupín podliehala viacerým vplyvom i lokálnym špecifikám. Najmenšia bola voči tzv. poctivým chudobným, ktorí trpeli chudobou nezavinene (chorí, mrzáci, siroty, vdovy atď.), o niečo väčšia voči tým, ktorých zamestnanie, služby či spôsob života boli považované za nepočestné (kati, šarhovia, hrobári atď.). Napriek predsudkom a výhradám sa aj vykonávatelia týchto nepočestných, ale užitočných a nevyhnutných povolání považovali za súčasť spoločnosti, i keď len jej okraja. Do protikladu k nim sa zvyknú dávať kriminálnici, ktorí sa svojimi aktivitami zaradili medzi skutočných vyvrhelov spoločnosti, v niektorých prípadoch dokonca otvorene a dobrovoľne vystupujúci proti spoločenskému poriadku. Takýchto jednoznačných vydedencov bolo reálne málo, väčšinu ľudí na okraji je možné zaradiť

5 Porovnaj TINKOVÁ, Daniela. Člověk na okraji společnosti. In: BŮŽEK, Václav a Pavel KRÁL, ed. *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, s. 190.

6 PÁNEK, Jaroslav. Okrajové vrstvy obyvatelstva českých měst a městeček 16. – 18. století. In: *Poníženi a odstrčení. Města versus katastrofy*. Documenta Pragensia XVI. Praha: Scriptorium, 1998, s. 49.

7 TINKOVÁ, D. Člověk na okraji, s. 190.

8 GEREMEK, B. Člověk na okraji, s. 308 – 310.

9 HERGEMÖLLER, Bernd-Ulrich, ed. *Randgruppen der spätmittelalterlichen Gesellschaft*. Warendorf: Fahlbusch, 2001, s. 4 – 9.

do akejsi hraničnej zóny, v ktorej sa snažili o fungovanie a prežitie pomocou legálnych možností, resp. aspoň o zdanie poctivého spôsobu života a len viac či menej príležitostne sa uchýľovali i ku kriminálnej činnosti, najmä menším krádežiam (tuláci, kočovníci, žobráci). Nemecká historiografia sa pokúšala diferencovať medzi okrajovými vrstvami (*Randgruppen*), najnižšími spoločenskými vrstvami (*Unterschichten*) a outsidermi (*Außenseiter*). V niektorých prípadoch je však problematické jednotlivcov alebo i jednotlivé skupiny zaradiť do jednej z kategórií, pretože definície i hranice medzi nimi nie sú vždy jednoznačné a zreteľné.¹⁰

Prvopočiatky koncepčného vedeckého výskumu okrajových vrstiev spoločnosti sú späté s menom poľského historika Bronisława Geremeka a siahajú do konca 50. rokov 20. storočia. Počas študijného pobytu v Paríži, inšpirovaný prácou Františka Grausa o pražskej chudobe v predhusitskej dobe,¹¹ upriamil Geremek svoju pozornosť na postavenie parížskych námezdníkov v neskorom stredoveku.¹²

V nasledujúcich rokoch svoj výskumný záujem zamerlal aj na ďalšie, ešte nižšie postavené okrajové skupiny obyvateľov stredovekého Paríža – na prostitútky, kriminálnikov, zbehnutých klerikov, študentov, žonglérov, kaukliarov/artistov, žobrakov, vagantov, malomocných či nakazených morom, ktorých súhrnne pomenoval ľudie marginesu.¹³ Pokračoval výskumom intelektuálneho sveta voľ-

-
- 10 GRAUS, František. *Randgruppen der städtischen Gesellschaft im Spätmittelalter*. In: GILOMEN, Hans-Jörg et al., ed. *Ausgewählte Aufsätze Von 1959–1989*. Stuttgart: Thorbecke, 2002, s. 306 – 309; REXROTH, Frank. *Mediävistische Randgruppenforschung in Deutschland*. In: BORGOLTE, Michael, ed. *Mittelalterforschung nach der Wende 1989. Historische Zeitschrift/Beiheft, NF, 20*. München: Oldenbourg, 1995, s. 427 – 452; HERGEMÖLLER, B. *Randgruppen*, s. 17 – 18.
- 11 GRAUS, František. *Chudina městská v době předhusitské*. Praha: Melantrich, 1949. Po 30-tich rokoch sa k téme vrátil s novým pohľadom v nemeckej štúdií: GRAUS, F. *Randgruppen*, s. 303 – 350.
- 12 GEREMEK, Bronisław. *Najemna siła roboczą w rzemiośle Paryża, XIII–XV w: studium o średniowiecznym rynku siły roboczej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962. Francúzsky preklad: GEREMEK, Bronisław. *Le salariat dans l'artisanat parisien aux XIIIe-XVe siècles. Étude sur le marché de la main-d'oeuvre au Moyen Age*. Traduit par Posner, Anna et Klapisch-Zuber, Christiane. Mouton & Company, 1968; taliansky: *Salariati e artigiani nella Parigi medievale (secoli XIII–XV)*. Firenze: Sansoni, 1975; 1990; NODL, Martin. *Historik na okraji středověké společnosti*. In: GEREMEK, Bronisław. *Slitování a šibenice: dějiny chudoby a milosrdenství*. Praha: Argo, 1999, s. 251.
- 13 GEREMEK, Bronisław. *Ludzie marginesu w średniowiecznym Paryżu: XIV–XV wiek*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN, 1971. Kniha bola jeho post-doktorskou dizertáciou. Francúzsky preklad: *Les Marginaux parisiens aux XIVe et XVe siècles*. Paris: Flammarion, 1976; anglický: *The Margins of Society in Late Medieval Paris*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

nomyšlienárskych vydedencov,¹⁴ súvislosti marginality a kriminality¹⁵ a vývoja postojov k chudobe.¹⁶ Zmeny vo vnímaní okrajových vrstiev, príčiny ich úpadku a vývoj charitatívnej starostlivosti detailne rozvinul v knihe *Slitování a šibenice*.¹⁷ Bol medzi prvými, kto sa zamerával aj na stereotypné vizuálne a literárne zobrazovanie Cigánov¹⁸ a prostredníctvom dobovej literatúry napísal rukopis knihy, v ktorej priblížil vtedajšie predstavy a stereotypy aj o ďalších marginalných skupinách.¹⁹ V tomto čase vytvoril aj schému novej plánovanej publikácie o sociálnom okraji, do ktorej okrem už skôr preskúmaných skupín mienil zaradiť aj Židov. Tú už nenapísal, ale väčšina zamýšľaných kapitol vyšla vo forme štúdií.²⁰ Posmrtno bola vydaná antológia s jeho publikovanými i nepublikovanými štúdiami preloženými do angličtiny.²¹

Synergia marxistického myslenia, vplyvu francúzskej školy Annales a pravdepodobne aj osobnej skúsenosti z detstva z varšavského geta stála pri zrode novej témy historiografie. Z marxizmu Geremeka nezaujímali ani tak ekonomické zákonitosti historických procesov, ako skôr sociálne faktory.²² Keď so svojim

---

14 GEREMEK, Bronisław. *Życie codzienne w Paryżu Franciszka Villona*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1972; taliansky: *I bassifondi di Parigi nel Medioevo. Il mondo di François Villon*. Laterza, 1990.

15 GEREMEK, Bronisław. Criminalité, vagabondage, paupérisme: la marginalité a l'aube des temps modernes. In: *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 1974, roč. 21, č. 3, s. 337 – 375.

16 GEREMEK, Bronisław. *Inutiles au monde. Truands et misérables dans l'Europe moderne, 1350–1600*. Paris: Gallimard/Julliard, 1980.

17 Kniha bola pripravená do tlače v Poľsku už v roku 1968, ale keďže bol Geremek z politických dôvodov v nemilosti, jej vydanie sa odkladalo. Svetlo sveta uzrela až po 18 rokoch v talianskom preklade, po 20 v nemeckom a až rok nato aj po poľsky. GEREMEK, Bronisław. *La pietà e la forza. Storia della miseria e della carità in Europa*. Roma-Bari: Laterza, 1986; nemecky: *Geschichte der Armut. Elend und Barmherzigkeit in Europa*. München: Artemis Verlag, 1988; poľsky: *Litość a szubienica. Dzieje nędzy i miłosierdzia*. Warszawa: Czytelnik, 1989; anglicky: *Poverty: a History*. Cambridge, Mass.: Blackwell, 1994.

18 GEREMEK, Bronisław. Cyganie w Europie średniowiecznej i nowożytnej. In: *Przegląd Historyczny*, 1984, roč. 75, č. 3, s. 569 – 596.

19 Knihu napísal na študijnom pobyte vo Washingtone v roku 1978, ale vyšla až po vyše desiatich rokoch. GEREMEK, Bronisław. *Świat „opery żebraczej”. Obraz włóczęgów i nędzarzy w literaturach europejskich XV–XVII wieku*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy powieść historyczna, 1989; taliansky: *La stirpe di Caino: L'immagine dei vagabondi e dei poveri nelle letterature europee dal XV al XVII secolo (La Cultura)*. Milano: Il Saggiatore, 1988.

20 ZAREMSKA, Hanna. Bronisław Geremek, Historian. In: ZAREMSKA, H. *Bronisław Geremek on the Middle Ages*, s. 21.

21 ZAREMSKA, Hanna ed. *Bronisław Geremek On the Middle Ages*. Preklad do angličtiny George Szenderowicz. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2017.

22 WIŚLICZ, Tomasz. Bronisław Geremek – historyk niemarginalny. In: LUTY, Paweł, ed. *Bro-*

výskumom začínal, téma ľudí na okraji bola marginálna nielen svojím zameraním, ale i výskytom. Najnižšími vrstvami, chudobou i jednotlivými marginalizovanými skupinami sa síce už predtým zaoberali i ďalší autori, Geremek bol však prvý, ktorý ľudí na okraji začal študovať systematicky a koncepčne. Okrem Poľska publikoval aj v zahraničí, najmä po francúzsky a taliansky, a všetky jeho knihy boli z poľštiny od konca 70. rokov prekladané do západných jazykov, niektoré dokonca vyšli najprv v zahraničí.²³ Geremek svojim priekopníckym poňatím mnohých inšpiroval a prispel k vzniku novej oblasti historického bádania; téma marginalizovaných skupín sa od konca 80. rokov 20. storočia dostáva na výsluní záujmu historikov.²⁴

V roku 1987 sa „ľudia na okraji“ dostávajú medzi desať kategórií v syntetickej práci o stredovekom človeku pod editorstvom Le Goffa a nie je prekvapením, že autorom príslušnej eseje bol práve Geremek.²⁵ Táto publikácia bola inšpiráciou pre českých historikov, ktorí v roku 2002 vydávajú titul *Člověk českého středověku*. Časť o ľuďoch na okraji napísal František Šmahel.²⁶

V roku 2007 analogicky vychádza i *Člověk českého raného novověku*, pričom autorkou kapitoly o človeku na okraji je Daniela Tinková.²⁷ Najnovšie sa objavila obdobná syntéza i na Slovensku a ani v nej nechýba kapitola o okrajových vrstvách.²⁸ Kapitolu *Ludia na okraji* nájdeme aj v Le Goffovej *Encyklopédii stredoveku* a jej autorkou je poľská historička Hanna Zaremska.²⁹

---

nisław Geremek. *Ojciec polskiego liberalizmu*. Łódź: Liberté!, 2010, s. 59 – 61; ZAREMSKA, H. Bronisław Geremek, *Historian*, s. 12, 15.

23 Pozri poznámky 12, 13, 14, 17 a 19.

24 Pre podrobnejšiu bibliografiu pozri napr. HERGEMÖLLER, B. *Randgruppen*, s. 19 – 28.

25 LE GOFF, Jacques. *L'Uomo medievale*. Roma: Laterza, 1987, 435 s. Český preklad: GEREMEK, Bronisław. *Člověk na okraji ve středověku*. In: LE GOFF, Jacques, ed. *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, s. 291 – 312.

26 ŠMAHEL, F. *Lidé na okraji*, s. 460 – 481.

27 TINKOVÁ, D. *Člověk na okraji*, s. 190 – 215.

28 DUCHOŇ, Michal a Diana DUCHOŇOVÁ. *Ludia na okraji spoločnosti*. In: DUCHOŇOVÁ, Diana et al. *Človek raného novoveku*. Bratislava: Veda a Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2020, s. 290 – 311; stručne k tejto problematike aj SEGEŠ, Vladimír. *Prešporský pitaval. Zločin a trest v stredovekej Bratislave*. Bratislava: Perfekt, 2005, s. 87 – 92; SEGEŠ, Vladimír. *Kriminalita a justícia v stredovekom Prešporku. Všetdný a nevšetdný život mesta na Dunaji*. Bratislava: Marenčin Pt, 2020, s. 131 – 138. V roku 2019 sa uskutočnila v Bratislave konferencia na tému *Poklesnuté a okrajové spoločenské živly v mestskom prostredí raného novoveku* a v súčasnosti sa z nej pripravuje publikácia vo vydavateľstve VEDA SAV.

29 LE GOFF, Jacques a Jean-Claude SCHMITT. *Dictionnaire raisonné de l'Occident médiéval*. Paris: Arthème Fayard, 1999; český preklad: ZAREMSKA, Hanna. *Lidé na okraji*. In: *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 344 – 355.

Okrem syntetických prác, ktoré sa venujú téme marginalizovaných skupín, existuje v západnej historiografii i nespočetné množstvo monografií a štúdií k jednotlivým marginalizovaným skupinám.³⁰ Na Slovensku, na rozdiel od poľskej a českej historiografie, ktorá sa tejto téme venuje už dlhšie, nebola doposiaľ táto oblasť tematizovaná. Nižšie spoločenské vrstvy – pracujúci ľud, resp. proletariát síce patril medzi preferované témy marxistickej historiografie druhej polovice 20. storočia, no výskum sa sústredil predovšetkým na ich ekonomické postavenie v štruktúre vtedajšej spoločnosti a všeobecné mechanizmy pauperizácie; individuálnymi stratégiami prežitia a konkrétnymi prejavmi a procesmi marginalizácie sa nezaoberala.

Väčší záujem bol venovaný aj dokumentácii prejavov nespokojnosti a konfliktov týchto vrstiev, pričom ich interpretácia bola vopred daná, respektíve šablónovito prispôsobená, aby korešpondovala s poučkami teórie triedneho boja.³¹ Tí najbiednejší, Marxom označení ako *lumpenproletariát*, ako už i hanlivé pomenovanie naznačuje, kvôli svojej nespoľahlivosti, reakčnosti a absencii triedneho vedomia zostali v tomto období mimo záber záujmu historikov. Výskum

---

30 Výber z prác k dejinám ľudí na okraji: IRSIGLER, Franz a Arnold LASSOTTA. *Bettler und Gaukler, Dirnen und Henker. Randgruppen und Außenseiter in Köln 1300–1600*. Köln: Greven, 1984; HARTUNG, Wolfgang. *Gesellschaftliche Randgruppen im Spätmittelalter. Phänomen und Begriff*. In: KIRCHGÄSSNER, Bernhard a Fritz REUTER, ed. *Städtische Randgruppen und Minderheiten*. Sigmaringen, 1986, s. 49 – 114; SCHUBERT, Ernst. *Arme Leute, Bettler und Gauner im Franken des 18. Jahrhunderts*. Neustadt a.d. Aisch: Degener, 1983; HIPPEL, Wolfgang von. *Armut, Unterschichten, Randgruppen in der Frühen Neuzeit*. Munich: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2013; JÜTTE, Robert. *Poverty and deviance in early modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994; JÜTTE, Robert. *Arme, Bettler, Beutelschneider: Eine Sozialgeschichte der Armut in der Frühen Neuzeit*. Weimar: Böhlau, 2000; GOODICH, Michale, ed. *Witnesses at the Margins of Medieval Society*. University of Pennsylvania Press, 1998; MACEK, Josef. Die sozialen Randgruppen in den böhmischen Städten in der Jagellonenepoche 1471–1526. In: *Spannungen und Widersprüche. Gedenkschrift für František Graus*. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1992, s. 191 – 201; MACEK, Josef. Die sozialen Unterschichten in den böhmischen Dörfern in den Jagellonzeit (1471–1526). In: AYMARD, Maurice, ed. *Biedni i bogaci. Studia z dziejów społeczeństwa i kultury ofiarowane Bronisławowi Geremkowi*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992, s. 47 – 53; ROECK, Bernd. *Aussenseiter, Randgruppen, Minderheiten: Fremde im Deutschland der frühen Neuzeit*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1993; RHEINHEIMER, Martin. *Chudáci, žebráci a vaganti: lidé na okraji společnosti 1450–1850*. Preklad Vladimír Marek. Praha: Vyšehrad, 2003; JÜTTE, Robert. *Abbildung und soziale Wirklichkeit des Bettler- und Gaunertums zu Beginn der Neuzeit: sozialmentalitäts- und sprachgeschichtliche Studien zum Liber Vagatorum (1510)*. Köln: Böhlau, 1988.

31 K počiatkom formovania marxistického smerovania a priorit v slovenskej historiografii pozri aj: HUDEK, Adam. *Najpolitickejšia veda: slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968*. Bratislava: Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2010, najmä s. 149 – 150, 157 – 158, 174 – 175.

etnických marginalizovaných menšín patrilo medzi okrajové, ba dokonca nežiaduce témy.³²

V historiografii výskumu ľudí na okraji sa stretávame s rôznymi klasifikáciami, skupinami a podskupinami. Niektoré z nich tvorili stabilnú konštantu stredovekej a ranonovovekej európskej spoločnosti, niektoré existovali len v istom časovom úseku, resp. regióne. Ako skonštatovala Hanna Zaremska, každá doba si vytvára vlastné marginálne skupiny.³³ V tejto štúdii sa sústredím na niekoľko okruhov fenoménov spájaných s ľuďmi na okraji: chudobu, nepočestnosť, kriminalitu a etnicitu – na príklade historicky u nás najviac marginalizovaných etnických skupín Židov a Rómov.

Chudoba

Pašálne sa chudoba zvykne charakterizovať ako nedostatok zásadných zdrojov, ktorý výrazne znižuje kvalitu života človeka, pričom nedostatok môže mať rôznu úroveň, od extrémnej, keď je ohrozené samotné prežitie jedinca, až po miernu, neohrozujúcu, len výrazne pod štandardom väčšiny populácie.³⁴ Ide o relatívnu hodnotu, ktorá sa v rôznych regiónoch a obdobiach špecificky vyvíjala a menila, preto je ťažké stanoviť všeobecne platnú nadčasovú definíciu a priam nemožné exaktne vymedziť hranicu chudoby.³⁵ Každé vytýčenie hranice chudoby bude závisieť od výberu kritérií a motivácie tých, ktorí ju určujú, prípadne i od subjektívneho vnímania a vnútorného stotožnenia sa s týmto označením tých, ktorí zvyknú byť ako chudobní označovaní či za chudobných považovaní.

Do kategórie najchudobnejších zvykli patriť predovšetkým ľudia úplne závislí od pomoci iných, ktorí sa kvôli chorobe, veku, fyzickému alebo duševnému postihnutiu či zmrzačeniu nedokázali sami užiť (deti, starci, vojnoví invalidi, mrzáci), ľudia bez vlastného a stáleho domova (tuláci, kočovníci, žobráci) i ľudia v závislom postavení, bez remesla a pravidelného príjmu, ako boli nekva-

---

32 Výskum dejín Rómov bol limitovaný oficiálnou politikou KSČ presadzujúcou asimiláciu cigánskeho obyvateľstva, tomu boli do istej miery prispôbené aj niektoré závery v jedinej monografii, ktorá v tomto období na túto tému vyšla: HORVÁTHOVÁ, Emília. Cigáni na Slovensku: Historicko-etnografický náčrt. Bratislava: SAV, 1964. K riešeniu rómskej otázky: JUROVÁ, Anna. Riešenie rómskej problematiky na Slovensku po druhej svetovej vojne. In: MANN, Arne, ed. *Neznámi Rómovia*. Bratislava: Inter Science Press, 1992, s. 91 – 101. Ustrnutý výskum v tejto oblasti sa rozbehol až v 90. rokoch 20. storočia. Ešte horšie na tom bol výskum dejín Židov, kniha Ivana Kamenca o holokauste na Slovensku nemohla vyjsť a vyšla až po páde komunistického režimu: KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, 1991.

33 ZAREMSKA, H. Lidé na okraji, s. 344.

34 MARSHALL, G. a J. SCOTT. *A Dictionary of Sociology*, s. 588 – 589.

35 GEREMEK, Bronisław. *Slitování a šibenice. Dějiny chudoby a milosrdenství*. Preklad Jaroslav Šubrt. Praha: Argo, 1999, s. 11 – 12.

lifikovaní nádenníci a pomocníci, učni, tovariši, chudobní študenti či osamelo žijúce ženy s malými deťmi. K chudobe patrila aj početná vrstva obyvateľstva s menším hnutelným majetkom a nižším príjmom, podnájomníci alebo aj vlastníci skromných obydlí, služobníctvo a majstri málo vynášajúcich remesiel žijúci v jednoduchších až provizórnych prízemných domoch v okrajových uličkách miest pri hradbách alebo na predmestí. Aj keď sa dokázali uživiť, túto schopnosť mohli ľahko stratiť kvôli chorobe, úrazu, starobe alebo v dôsledku epidémií, neúrody, vojen, prírodných katastrof, resp. hlbších klimatických, hospodárskych či spoločenských zmien, ako bola zmena klímy počas tzv. malej doby ľadovej, zaľudňovanie, nerovnováha medzi dopytom a ponukou pracovnej sily, nárast cien a znižovanie miezd.³⁶ V prípade straty obživy alebo dokonca smrti žiteľa upadali do extrémnej chudoby aj od nich závislí členovia rodín. Počas osmansko-uhorského susedstva sa v obzvlášť ťažkej situácii ocitli obyvatelia pohraničných oblastí, z ktorých mnohí boli nielen vystavení dvojitému zdaneniu, ale i drancovaniu zle zásobovaných vojakov a neustálemu riziku únosu a zajatia i počas období oficiálneho mieru.³⁷ Išlo o obojstranný, nelegálny, ale často tolerovaný obchod so zajatcami, pričom tí chudobnejší, za ktorých nemal kto zaplatiť výkupné, sa museli mnohokrát doslova vyžobrať zo zajatia.³⁸

V stredovekom kresťanskom myslení bola chudoba považovaná za prejav pokory a zbožnosti, t. j. za uvedomelú voľbu skromného spôsobu života, zrieknutia sa moci a bohatstva a za cnosť hodnú chvály, nasledovania a glorifikácie. Je treba zdôrazniť, že obdiv si podľa dobovej mentality zaslúžili len tí, ktorí sa moci a bohatstva zriekli dobrovoľne a nepatrili k nim tí, ktorí sa do biedy narodili a nemali na výber. Súčasťou tzv. stredovekej etiky chudoby bolo milosrdenstvo, vnímané ako všeobecná povinnosť. Dobročinnosť bola prospešná tak pre

36 RHEINHEIMER, M. *Chudáci, žebráci a vaganti*, s. 16 – 20.

37 KOHÚTOVÁ, Mária a VOZÁR, Jozef. *Hospodárske dejiny Slovenska 1526 – 1848*. Bratislava: Veda, 2006, s. 48 – 51.

38 Zajatci mohli byť za splnenia istých podmienok dočasne prepustení, využíval sa systém zálohy, vydania prísaznej listiny (*hitlevél/Glaubensbrief*) alebo ručenia. K obchodu so zajatcami detailnejšie pozri: SZALMA, Štefan. Uhorské a osmanské výpravy vedené za účelom získania zajatcov. In: ŠESTÁK, Mišo, ed. *Zborník zo stretnutia priateľov regionálnej histórie*. Roč. VII. Hradište: Občianske združenie Priatelia histórie Novohradu, 2021, s. 37 – 44; SZALMA, Štefan. A Koháry I. Istvánnak címzett oszmán rabkereskedelemmel kapcsolatos iratok. In: *Keletkutatás: A Kőrösi Csoma Társaság folyóirata*, 2021, č. 2, s. 57 – 73. Dostupné na: <https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2021.2.57>; KOHÚTOVÁ, Mária. Uhorská komora a vojaci v tureckom zajatí. In: BAĐURÍK, Jozef a SLÁDEK, Kamil. *Politický zrod novovekej strednej Európy. 500. výročie narodenia Ferdinanda I. zakladateľa habsburskej monarchie*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2005, s. 179 – 183; PÁLFFY, Géza. A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI-XVII. századi török-magyar határ mentén. (Az oszmán-magyar végvári szokásjog történetéhez). In: *FONS*, 1997, roč. 4, č. 1, s. 5 – 78.

obdarovaných, ako i pre darcov. Pre darcov boli almužny nielen „vstupenkou do neba“, t. j. spôsobom ako si mohli odpykať svoje hriechy a dosiahnuť spásu, ale aktom obdarovania súčasne verejne deklarovali aj vlastné bohatstvo a kresťanský postoj.³⁹

Primárnu záchrannú sieť v chudobe často zabezpečovala najbližšia rodina i širšie príbuzenstvo, príp. susedská pomoc. Pre svojich členov a ich rodiny v núdzi poskytovali podporu aj profesijné organizácie (cechy, bratstvá banských robotníkov) a cirkvi (infirmáriá pre klerikov).⁴⁰ Milosrdenstvo sa v stredoveku prejavovalo nielen pri rozdávaní almužien a milodarov, ale i v zakladaní verejných špitálov (*hospitale, xenodochium, nosocomium*), pôvodne pre pocestných a žobrákov.⁴¹ Primárnym účelom špitálov nebola zdravotná starostlivosť, ako by mohol ich názov evokovať, ale poskytnutie útulku, prípadne i stravy a duchovnej útechy biednym, starým, chorým, mrzákom i sirotám, výstižnejšie by bolo hovoriť o chudobincoch. Spočiatku vznikali pri biskupských sídlach, mníšskych reholiach a kláštoroch, neskôr ich zriaďovali a spravovali predovšetkým mestá, neraz z iniciatívy bohatých mešťanov, alebo majitelia zemepanských miest.⁴² V Uhorsku bolo počas stredoveku založených vyše 120 špitálov. Medzi tie najstaršie na území dnešného Slovenska patrili špitály v Nitre, Bratislave, Banskej Bystrici, Banskej Štiavnici, Bardejove, Košiciach, Kremnici, Hlohovci, Novej Bani, Skalici, Spišských Vlachoch, Trenčíne a Trnave.⁴³ Už v stredoveku mali

39 GEREMEK, B. *Slitování a šibenice*, s. 26 – 28, 36 – 37, 44; SEIBT, Ferdinand. *Lesk a bída středověku*. Preklad Petr Dvořáček. Praha: Mladá fronta, 2000, s. 162 – 163.

40 SUROVEC, Jozef. Bratské pokladnice – sociálno podporné spolky baníkov. In: *Fórum archivárov*, 2000, roč. 11, č. 4, s. 9 – 14; KRCHNÁKOVÁ, Lucia. Z histórie pezinskej bratskej pokladnice. In: *Spravodaj BEVEX-Banského výskumu Prievidza: odborný časopis pre techniku, ekonomiku a podnikanie v baníctve SR*, 2004, roč. 44, č. 2 – 4, s. 73 – 75.

41 MAJOROSSY, Judith a Katalin SZENDE. Hospitals in medieval and early modern Hungary. In: SCHEUTZ, Martin, ed. *Europäisches Spitalwesen: Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und früher Neuzeit*. Wien; München: Oldenbourg, 2008; KUBINYI, András. Orvoslás, gyógyszerezés, fürdők és ispotályok a késő középkori Magyarországon. In: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest: METEM, 1999, s. 253 – 267; KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. *Piae foundationes: zbožné fundácie a ich význam pre rozvoj uhorskej spoločnosti v ranom novoveku*. Bratislava: Pro Historia, 2009, s. 133n; JÓZSA, László: A kórházi ápolás kialakulása a 11–14. századi Magyarországon. In: *Debreceni Szemle*, 2008, roč. 16, č. 1, s. 10 – 22; ŠTEFÁNIK, Martin a Ján LUKAČKA, ed. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava: Prodama, 2010, s. 47, 58, 91, 126, 165, 206, 221, 296, 477, 528; MAGDOŠKO, Drahoslav. Kostoly a špitály na predmestiach Košíc v stredoveku. In: *Mesto a dejiny*, 2013, roč. 2, č. 2, s. 17 – 37.

42 BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava: SAV, 1973, s. 55 – 61; LUKAČKA, Ján. Pramene k mestským špitálom na juhozápadnom Slovensku. In: *Historické štúdie*, 2002, roč. 42, s. 139 – 144.

43 Majorossy a Szende uvádzajú, že doteraz za obdobie stredoveku zistili údaje o 128 špitáloch v 92 lokalitách. MAJOROSSY, J. a K. SZENDE. *Hospitals*, s. 418 – 420.

v niektorých mestách dokonca dva špitály (Bratislava, Trenčín, Banská Bystrica) a vo viacerých ďalších mali okrem špitálu aj špeciálny útulok pre malomocných, tzv. *leprosorium/hospitale leprosum* (Bardejov, Prešov, Košice, Kremnica, Levoča). Po odznení nákazy lepry v Európe na konci stredoveku sa pravdepodobne tieto špitály pre malomocných používali ako útulok pre nakazených morom.⁴⁴

Napriek tomu, že od raného novoveku boli špitály takmer v každom meste, vrátane tých zemepanských, ich kapacita bola ešte koncom 17. a začiatkom 18. storočia pomerne malá, väčšinou pre 8 – 12 ľudí. Len niekoľko miest dokázalo výraznejšie prekročiť túto kapacitu (Bratislava, Banská Bystrica, Košice). V Bratislave⁴⁵ a Trnave sa okrem špitálov nachádzali aj lazarety určené na izoláciu chorých pri nákazlivých epidémiách a v Komárne mali okrem mestského špitálu aj jeden súkromný.⁴⁶ Porovnanie počtu špitálnikov z prelomu 17. a 18. storočia so súpisom z roku 1778 dokumentuje, že počet ľudí, ktorým sa poskytovalo zaopatrenie v týchto zariadeniach sa počas sto rokov s výnimkou Bratislavy výrazne nezväčšil. Na mnohých miestach dokonca i poklesol, pričom počet obyvateľov miest sa v tom istom čase zhruba zdvojnásobil.⁴⁷

Od konca 17. storočia dochádza k prvým pokusom o vytvorenie nových typov sociálnych a zdravotných inštitúcií. Počas bojov s Osmanmi vznikajú prvé poľné nemocnice pre zranených vojakov, v prvej polovici 18. storočia aj invalidovne – útulky pre chudobných, starých a invalidných vojakov (Bratislava, 1723)⁴⁸

44 MAJOROSSY, J. a K. SZENDE. Hospitals, s. 419 – 420; BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin: Osveta, 1989, s. 16; ŠTEFÁNIK, M. a J. LUKAČKA. *Lexikon stredovekých miest*, s. 91, 221; MAGDOŠKO, Drahošlav. *Samospráva mesta Košice v stredoveku*. Košice: UPJŠ, 2017, s. 123, 150 – 151, 213; MAGYARY-KOSSA, Gyula. *Magyar orvosok emlékek I.* Budapest: A Magyar Orvosi Könyvtudós Társulat, 1929, s. 171 – 176. V Štátnom archíve v Prešove, pracovisko Archív Bardejov, sa vo fonde Magistrát mesta Bardejova nachádza kniha Sign. 3432, *Prijmy nemocnice malomocných (Percepte Hospitalis leprosum)* z rokov 1530 – 1531. Za poskytnutie informácie vďačím Mgr. Pavlovi Hudáčkovi, PhD. z Historického ústavu SAV.

45 V Bratislave fungoval od roku 1711 židovský špitál pre 50 ľudí a od roku 1772 kresťanský špitál pre celú stolicu. ŠPIESZ, Anton. *Bratislava v 18. storočí*. Bratislava: Tatran, 1987, s. 226.

46 ŠPIESZ, Anton. Sociálna starostlivosť. In: *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1780*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1983, s. 214 – 226. Situácia v zemepanských mestách: LENGYELOVÁ, Tünde. Zdravotníctvo, hygiena a sociálne služby v zemepanských mestách v 16. – 17. storočí. In: *Historické štúdie*, 2002, roč. 42, s. 145 – 152; DUKA, Norbert. Verejné zdravotníctvo v dobe osvietenскеj. In: *Bratislava. Ročenka mestského múzea*, 1966, č. 2, s. 101 – 129.

47 ŠPIESZ, A. Sociálna starostlivosť, s. 225 – 226. Podrobnejšie k formám a konfesionálnemu rozmeru sociálnej starostlivosti, charite a dobročinnosti koncom 17. a v 18. storočí: KUŠNIRÁKOVÁ, I. *Piae Fundationes*, s. 133 – 162.

48 Aj keď pôvodným zámerom bolo zriadenie invalidovne, išlo v podstate o špitál či chudobinec pre mužov, do ktorého sa mali prednostne prijímať vojenski invalidi. KUŠNIRÁKO-

a Pešť, 1729). Od roku 1750 sa pre nich vytvára i štátna podpora, v neskorších desaťročiach sa pomoc rozširuje aj na ich vdovy a siroty (1768/69, 1777).⁴⁹ V prvej polovici 18. storočia sa v Uhorsku zakladajú prvé súkromné cirkevné sirotince (rytierskeho rádu Červenej hviezdy v Bratislave v 20. rokoch,⁵⁰ pietistický roku 1741 v Nemescsó a katolícky roku 1749 v Kőszegu). Roku 1763 spoluzakladá väčší sirotinec pre 100 detí panovníčka Mária Terézia v Tomášikove (r. 1780 presťahovaný do Senca a r. 1786 do Bratislavy)⁵¹ a v roku 1772 vznikol súkromný katolícky sirotinec v Šoproni. Záver 18. storočia sa nesie v znamení reformných návrhov pre štátnu ústavnú starostlivosť o osirelé deti.⁵²

Na prahu novoveku dochádza k zásadným zmenám v prístupe k chudobe. Počiatok týchto zmien dával Bronislaw Geremek do súvisu s prudkým nárastom populácie v prvej polovici 14. storočia a v kríze spôsobenej opakujúcimi sa morovými epidémiami, keď sa rady chudobných enormne rozšírili.⁵³ Dvadsať rokov 16. storočia nazýva prelomovými, pretože práve v tomto období mestské orgány v západnej Európe pod vplyvom epidémií, rozsiahlej pauperizácie i prílevu nekvalifikovaných ľudí prichádzajú s novou sociálnou politikou a reformou dobročinnosti, aby sa s touto situáciou vysporiadali. Medzi nové opatrenia patrili zákaz verejného žobrania a jeho obmedzenie len na niektoré vyhradené miesta v určenom čase a regulácia počtu žobrajúcich na základe ich diferenciacie na domácich a cudzích (tí museli mesto opustiť), na skutočne chorých a nevládných a na tých, ktorí žobrujú len z „lenivosti“.⁵⁴ Za neuposlušnosť nariadení hrozili tresty, čo bol prvý krok ku kriminalizácii tulákov a žobrákov.

VÁ, Ingrid. Inštitucionalizácia sociálneho zabezpečenia vyslúžilých vojakov v Habsburskej monarchii v 18. storočí. In: DUDEKOVÁ, Gabriela a Elena MANNOVÁ et al. *Vojak medzi civilmi, civil medzi vojakmi: vzťah armády a spoločnosti v období modernizácie*. Bratislava: Spoločnosť Pro Historia a Veda, 2017, s. 42.

49 KUŠNIRÁKOVÁ, I. Inštitucionalizácia, s. 48 – 49, 54 – 56; KRÁSZ, Lilla. From home treatment to hospitalisation: General trends in the development of Hungary's hospital network. In: SCHEUTZ, Martin et al. *Europäisches Spitalwesen. Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und früher Neuzeit*. Wien; München: Oldenbourg, 2008, s. 460.

50 ŠPIESZ, A. *Bratislava v 18. storočí*, s. 222 – 224. Keď bol rád za Jozefa II. zrušený, do budovy sirotinca sa presťahovali šľachtické deti zo sirotinca v Tomášikove.

51 Sirotinec v Tomášikove si vymenil sídlo s nápravným domom v Senci. KOWALSKÁ, Eva. Az árvaházi iskola mint pedagógiai innovációs színtér / Škola pri sirotinci – miesto pedagogických inovácií. In: *Az Esterházyak fraknoi ifjabb ága*. Senec: Mesto Senec, 2017, s. 384 – 401.

52 KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. *Za bránami sirotincov: počiatky ústavnej starostlivosti o osirelé deti v Uhorsku (1750 – 1815)*. Bratislava: VEDA a Historický ústav SAV, 2019, s. 87 – 117. Pre súhrnný prehľad a nadväzujúci vývoj pozri i: KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. Sociálna a zdravotnícka starostlivosť v Uhorsku v prvej polovici 19. storočia. In: *Historický časopis*, 2016, roč. 64, č. 3, s. 401 – 429.

53 GEREMEK, B. *Slitování a šibenice*, s. 83 n.

54 GEREMEK, B. *Slitování a šibenice*, s. 130–180.

Rovnaké trendy minimálne od druhej polovice 16. storočia sa objavujú aj v Uhorsku. Stoličné a mestské orgány vydávali nariadenia a štatúty, v ktorých sa stretávame s funkciou žobráckeho richtára,⁵⁵ rozdelením tulákov a žobrácok na vlastných a cudzích, slabých a silných, zákazom žobrania pre cudzích a schopných, obmedzovaním vstupu do mesta bez riadneho žobráckeho označenia, odporúčacieho listu či pasu, s nútením do práce alebo ich vyhánaním, resp. chytaním, zatváraním a trestaním.⁵⁶ Situácia sa nijako nezmenila ani v 18. storočí. Stále sa používala staronová metóda triedenia na domácich a cudzích žobrácok, akurát už nebola používaná len lokálne, ale i centrálné. Problematikou žobrania a jeho eliminácie sa opakovane zaoberala viedenská dvorská komisia i uhorská Miestodržiteľská rada. Špeciálni komisári mali dohliadnuť na to, aby obce a mestá vyhľadávali žobrácok a tulákov, zisťovali ich národnosť a miesto narodenia a posielali ich naspäť domov.

Ako sa dozvedáme z korešpondencie Miestodržiteľskej rady s magistrátom mesta Bratislavy, v praxi to vyzeralo tak, že mesto sa síce cudzích žobrácok zbavilo, ale vystriedali ich bratislavskí rodáci, ktorých takýmto postrkom vyhnali z iných lokalít. Podozriví jedinci, ktorí sa cez deň nemohli preukázať pasom alebo iným hodnoverným dokumentom, boli z mesta vyhánaní, zatiaľ čo ak by sa po meste potulovali v noci, rovno ich uväznili. Trest hrozil aj tomu, kto by takéto cudzie a nedôveryhodné osoby prichýlil či schovával.⁵⁷ V období osvietenstva pribudla v Uhorsku v prípade mužov aj možnosť, resp. hrozba ich odvedenia do armády. Inak ale osvietenské reformy neprinesli v tejto oblasti zásadnú zmenu, úradné postrky v rámci monarchie nedokázali a ani nemohli problém vyriešiť.⁵⁸ V roku 1766, počas tuhej zimy, spísali v Bratislave žobrácok, medzi ktorými prevládali remeselníci a nádenníci, len v menšej miere tuláci.⁵⁹ Keďže išlo prevažne

55 KOLOSVÁRI, Sándor a Kelemen ÓVÁRI, ed. *Corpus statutorum Hungariae municipalium. II/2. Statuta et Articuli municipiorum Hungariae Cis-Tibiscanorum. / A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye A tiszáninneni törvényhatóságok jogszabályai. Kiváltságolt kerületi statutumok 1370 – 1799 és városi statutumok 1404 – 1773.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1890, s. 174; KOLOSVÁRI, S. a K. ÓVÁRI. *Corpus statutorum Hungariae municipalium. IV/2 Statuta et articuli municipiorum Hungariae Cis Danubianorum. / A dunáninneni törvényhatóságok jogszabályai. Szabad Királyi városi statutumok: 1376 – 1800.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1897, s. 141.

56 KOLOSVÁRI, S. a K. ÓVÁRI. *Corpus statutorum. II/1 A tiszáninneni törvényhatóságok jogszabályai. Vármegyei statutumok: 1552 – 1800.* Budapest: MTA, 1890, s. 334; II/2, *Corpus statutorum*, s. 96; III *A tiszántúli törvényhatóságok jogszabályai.* Budapest: MTA, 1892, s. 233, 403, 497, 697 – 698; IV/2 *Corpus statutorum*, s. 141; 231, 298, 423, 621, 635.

57 OROSOVÁ, Martina. Bratislavskí žobráci v 18. storočí. In: *Slovenská archivistika*, 1999, roč. 34, č. 1, s. 91 – 92, 98.

58 BOKESOVÁ, M. Dejiny zdravotníctva, s. 17; OROSOVÁ, M. Bratislavskí žobráci, s. 94 – 95.

59 ŠPIESZ, A. Bratislava v 18. storočí, s. 226 – 229.

o cudzích žobrákov, väčšinu z nich odsunuli a zvyšným rozdali tabuľky, ktoré mali povinnosť pri žobraní nosiť. Na druhej strane, súpis z Trnavy z roku 1781 obsahuje mená a viaceré ďalšie informácie o tých „domácich“, resp. domestifikovaných žobrákoch, ktorých si v meste ponechali. Žiaden pritom nežil v špitáli. Väčšinu z nich prichýlili rôzni majitelia domov a skoro všetci mali nejaký zdravotný problém, telesné či duševné postihnutie, alebo boli staršieho veku.⁶⁰

Nepočestnosť/infámia

Česť a dobrá povest' predstavovala pre jednotlivca neskorého stredoveku a raného novoveku zásadnú hodnotu. Patrila medzi symbolickú súčasť sociálneho kapitálu, vytváranú mienkou ostatných a ich zhodnotením správania dotyčného ako čestného alebo nečestného.⁶¹ Aj keď česť závisela do veľkej miery od bohatstva a spoločenského postavenia, predstavovala súčasne svojbytnú hodnotu, bez ktorej sa nezaobišiel nikto, kto mal záujem byť súčasťou usporiadanej spoločnosti, vrátane tých, ktorí kvôli pôvodu či zamestnaniu patrili k tzv. nepočestnému stavu.⁶² Dülmen považoval nepočestnosť niektorých povolání a zamestnaní za stavovský, predovšetkým cechový fenomén, pri ktorom sa členovia počestných cechov vyhraňovali voči tým nepočestným.⁶³

S výhradami voči viacerým zamestnaniam, podozrivým z morálneho hľadiska a nevhodných pre klerikov (*mercimonia inhonesta, vilia officia*) sa stretávame už od raného stredoveku v dielach cirkevných otcov a ďalšej teologickej literatúre i v synodálnych štatútoch.⁶⁴ Boli to činnosti zobrazujúce boha, spojené s úžerou, obchodovaním a výrobou luxusných predmetov (v najstarších dokumentoch vnímané ako napomáhanie šírenia prepychu), ale i práca krčmárov, učiteľov, astrológov či pastierov. Difamujúce živnosti boli často spojené s niektorým problematickým alebo nečistým elementom, spravidla s krvou (kati, ránhojiči, mäsiari), špinou a výkalmi (čističi záchodov, stôk, zberači odpadov), mŕtvymi telami a kožou (hrobári, šarhovia, ale i garbiari či valcháři) a sexuálnymi službami za úplatu (prostitutky, kupliari).⁶⁵ K týmto nečistým povolaniam patrili i verejné služby spojené s trestom, čiže vzťahovali sa aj na súdnych sluhov či katových

60 ŠIMONČIČ, Jozef. Súpisy žobrákov v Trnave z 18. storočia. In: *Mojej Trnave. K dejinám Trnavy a okolia*. Trnava: B-print, 1988, s. 207 – 209.

61 BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998, s. 81.

62 DÜLMEN, Richard van. *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*. Preklad Josef Boček. Praha: Dokořán, 2003, s. 7 a 10.

63 DÜLMEN, R. van. *Bezectní lidé*, s. 23 – 24.

64 Povolania profesionalnych bavičov boli už v rímskom práve považované za nečestné, rovnako i v germánskom. GEREMEK, B. Člověk na okraji, s. 303 – 307.

65 GEREMEK, Bronisław. Problem of Impurity in the Minds of Medieval Society. In: ZAREMSKA, H. ed. Bronisław Geremek on the Middle Ages, s. 307 – 308.

pomocníkov a s hygienickými službami (kúpeľníci, barbieri).⁶⁶ V neposlednom rade sa za nepočestné povolania považovali aj všetky zábavné či umelecké aktivity (herci, kaukliari, kúzelníci, akrobati, speváci, hudobníci), nepochybne aj preto, že ich často vykonávali osoby žijúce neusadeným kočovným či potulným spôsobom života, ktorý bol bežne asociovaný s nepoctivosťou a kriminálnou činnosťou. V prípade pastierov, okrem každodennej práce s telami živých i mŕtvych zvierat, zohrávali pravdepodobne úlohu aj ďalšie marginalizačné faktory – časté sťahovanie a obdobia dlhšieho odlúčenia na samote, ktoré mohli vzbudzovať rôzne podozrenia z nekalej činnosti či sodomie.⁶⁷ V ľudovom liečiteľstve sa im pripisovali aj znalosti rastlín a magické schopnosti.⁶⁸ Pravdepodobne sa tento jav vyskytoval aj v Uhorsku. Naznačuje to napríklad prípad z Liptovskej stolice z roku 1729, keď si vdova pýtala od pastiera volov bylinky na vyvolanie potratu alebo opatrenia voči mlynárom kvôli podozreniam na kriminálnu činnosť v Abovskej stolici v roku 1651.⁶⁹

Nepočestnosť sa nevzťahovala len na samotných vykonávateľov týchto povolání, ale aj na ich potomkov. Jednou z podmienok vstupu do cechu bol ctihodný pôvod, ktorým sa nemohli preukázať nielen nemanželské deti, ale ani deti poddaných a otcov vykonávajúcich nepočestné povolania. Pri posudzovaní nepočestnosti istých povolaní je nutné vždy prihliadať na skúmanú dobu a lokalitu, ich vnímanie podliehalo regionálnym rozdielom a vyvíjalo sa v čase.⁷⁰

Z územia Uhorska poznáme viacero konkrétnych prípadov dokumentujúcich infámii a segregáciu katov a ich rodín; v kostole alebo i v krčme mali osobitné miesto, stranou od ostatných. Poznávacím znakom kata bola opásaná zbraň

66 DÜLMEN, R. van. *Bezectní lidé*, 26 – 27, 36 – 38; STUART, Kathy. *Defiled Trades and Social Outcast: Honour and pollution in Early Modern Germany*. Cambridge, 2000, s. 11 – 12; FRANCEK, Jindřich. *Katovské řemeslo v českých zemích*. Hradec Králové: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, 2007, s. 10 – 13; ZAREMSKA, Hanna. *Niegodnie rzemiosło: kat w społeczeństwie Polski XIV-XVI w.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986, s. 105 – 129; WOJTUCKI, Daniel. *Kat i jego warsztat na Śląsku, Górnych Łużycach i w hrabstwie kłodzkim od początku XVI do połowy XIX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2014, s. 54 – 65. Porovnaj podrobnejšie k teórii nepočestnosti: NOWOSADTKO, Jutte. *Scharfrichter und Abdecker: Der Alltag zweier „unehrlicher Berufe“ in der Frühen Neuzeit*. Paderborn; München; Wien; Zürich: Schöningh, 1994, s. 20 – 36.

67 GEREMEK, B. *Člověk na okraji*, s. 304 – 305; DÜLMEN, R. van. *Bezectní lidé*, 26, 33 – 36.

68 BEHRINGER, Wolfgang. *Chonrad Stoeckhlin a „noční houf“: příběh z raného novověku*. Praha: Argo, 2018, s. 83.

69 NEMEC, Miroslav. *Od zločinu k trestu: vývoj stoličného súdництва na Liptove v 18. storočí*. Ružomberok: Society for Human Studies, 2019, s. 126; KOLOSVÁRI, S. – K. OVÁRI. *Corpus statutorum II/1*, s. 202 – 203.

70 DÜLMEN, R. van. *Bezectní lidé*, s. 41; LE GOFF, Jacques. *Za jiný středověk. Čas, práce a kultura na středověkém Západě. 18 esejů*. Preklad Irena Neškudlová. Praha: Argo, 2005, s. 90 – 91.

alebo meč. Katovské remeslo sa obyčajne dedilo z otca na syna a kati si neraz brávali ženy z iných katovských rodín. Kat žil so svojou rodinou a pomocníkmi zväčša na okraji mesta, v uličkách pri hradbách, niekedy boli ich obydlia priamo súčasťou mestských hradieb, alebo bývali úplne mimo mesta.⁷¹

Na infámne postavenie kata už od stredoveku poukazuje prípad z roku 1480. Istý Peter Topper sa sťažoval na prešovskom súde, že jeho učeň rozchyroval po meste fámu o jeho bratovi Matejovi, že je údajne bardejovským katom.⁷² V roku 1536 uväznili a následne vyhnali z Levoče istého garbiara Krištofa, aby svojou prítomnosťou nevyvolával pohoršenie po tom, ako sa priznal, že pôsobil v Taliansku ako kat a sťal tam šesť ľudí.⁷³ Vzhľadom na to, že výkon útrpného práva bol v rukách kata, difamujúce bolo aj mučenie. V Košiciach v roku 1582 žaloval Ján Kun so ženou istého Benedikta Hussolda kvôli tomu, že o nej vyhlasoval, že bola mučená katom a poškodil tým jej dobrú povesť.⁷⁴ Za zneuctujúci sa považoval dokonca aj náhodný dotyk s mučeným. V Banskej Bystrici sa v roku 1695 gombičkárskej majster Sister z Lučenca nevedomky dotkol odevu človeka, ktorý absolvoval mučenie. To bol dostatočný dôvod k tomu, aby majstra vyhnali z cechu a až po zaplatení pokuty boli ochotní svoj postoj prehodnotiť a prijať majstra naspäť.⁷⁵

Dotyk kata bol ohrozením nielen pre jednotlivca, ale i pre česť rodiny, alebo cechu, a to aj keď išlo o spôsob vykonania trestu či popravy. Príhovory rodiny a priateľov svedčia o tom, že za zmiernenie rozsudku sa považovalo už len to,

-
- 71 VAJNA, Károly. *Hazai régi büntetések II.* Budapest: Lórintz Janos Univers könyvnyomdajában, 1907, s. 215 – 216, 220; HRADSKÝ, Juraj. *Bratislavský majstri kati.* Bratislava: Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2006, s. 82; ŠIMONČIČ, Jozef. Trnavský kat. In: *Mojej Trnave*, s. 217; PAPÁČ, Richard. Košickí kati a súdno-exekučná činnosť na území mesta Košice v 13. – 19. storočí. In: *Historica Carpatica. Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach*, 2009/2010, roč. 40, s. 15 – 27; SEGEŠ, Vladimír. Kati v stredovekej Bratislave v kontexte výkonu spravodlivosti. In: VIRŠINSKÁ, Miriam. *Vita historiae dedicat: zborník štúdií venovaný životnému jubileu prof. PhDr. Júliusa Bartla, CSc.* Bratislava: Univerzita Komenského, 2018, s. 145 – 164; LENGYELOVÁ, Tünde. Levočský majster kat. In: PURDEK, Imrich, ed. *Historia mea vita: zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vladimíra Segeša.* Bratislava: Vojenský historický ústav, 2020, s. 225 – 231; SEGEŠ, V. *Kriminalita a justícia*, s. 186 – 194.
- 72 HOLÁK, Ján. *Beda odsúdeným. Ako sa za feudalizmu súdilo na Slovensku.* Martin: Osveta, 1974, s. 59.
- 73 Podľa Levočskej kroniky Conrada Sperfogela, z výťahu a prekladu z nemčiny: *Diarium Conradi Sperfogel 1515–1537 a Joachimi Leibitzi Diarium res Hungaricas multu illustrans...* 1241 – 1623. In: WAGNER, Carolus. *Analecta Scopusii sacri et profani II.* Viennae, 1774, s. 186.
- 74 PAPÁČ, Richard. *Maleficz. Ako sa súdilo a trestalo v Košiciach v 16. storočí.* Košice: Historické, 2019, s. 38.
- 75 GRAUS, Igor. *Banská Bystrica v 16. storočí. Štúdie z dejín mesta.* Banská Bystrica: Antre Public, 2012, s. 200.

ak ten istý trest – napríklad vyšľahanie na pranieri a vykázanie z mesta nevykonával kat, ale súdny sluha. Predstavovalo to zásadný rozdiel v stupni infámie a i odsúdeným záležalo na tom, aby tresty boli prevedené spôsobom, ktorý čo najmenej poškodzoval ich česť a česť ich rodín a iných profesijných skupín, ku ktorým patrili. Začiatkom 17. storočia mal byť pri pranieri v Levoči s'atý Pavol Unterbaum, stolár a rezbár, ktorý smrteľne zranil iného stolára Merthena Treibenwalda. Ako zmiernenie rozsudku mu cech stolárov vyprosil, aby sa tak stalo bez dotyku kata.⁷⁶

Na druhej strane, už od 16. storočia existujú zmienky o tom, že sa niektorí kati venovali u nás aj liečiteľstvu, napr. na levočského kata sa mal údajne obrátiť so svojím zdravotným problémom i Gabriel Bethlen.⁷⁷ Z polovice 17. storočia pochádzajú správy, ktoré svedčia o tom, že marginalizácia katov nebola legislatívne opodstatnená, a väčšinou ani podporovaná zhora, no súčasne potvrdzujú pretrvávajúce predsudky o infámnom účinku dotyku kata a jeho pomocníkov. V roku 1650 riešil palatín spor levočského kata s Levočanmi, ktorí sa báli s ním stýkať i obchodovať a negatívne sa o ňom vyjadrovali, ale údajne nepomohlo ani nariadenie palatína a kráľa, aby ho považovali za čestného. Gaspar Hain v roku 1680 vo svojej kronike konštatoval, že levočskí kňazi boli ochotní z chamtivosti pochovať levočského kata Georga Welsza vo veľkom kostole, ak by zanechal katovské zamestnanie.⁷⁸

V 18. storočí nastáva postupne zmena. Napríklad v roku 1740 získal trnavský kat Ján Fray po dlhoročnej službe a pomoci s liečbou počas epidémie meštianske právo pre seba, svoju rodinu i dedičov a v roku 1756 miestodržiteľská rada nariaďuje, aby sa deti katov viac nepovažovali za nepočestných.⁷⁹ Predsudky voči katom však v spoločnosti úplne nevymizli ani v nasledujúcich desaťročiach. V roku 1771 sa na Uhorskú miestodržiteľskú komoru obrátila Trnavská univerzita so žiadosťou, aby vykázali z univerzity syna miestneho kata, ktorý navštevoval medicínske prednášky o pitvách a chirurgii, čím vyvolal u ostatných poslucháčov odpor.⁸⁰

76 Hain Gáspár *Lócsei Kronikája*. Ed. Jeromos Bal, Jenő Förster, Aurel Kauffmann. Lócse, 1910 – 1913, s. 173

77 MAGYARY-KOSSA, Gyula. *Magyar orvosai emlékek III.* Budapest: Magyar Orvosi Könyvtár, 1931, s. 340.

78 Hain Gáspár *Lócsei Kronikája*, zápisy zo 6. júna 1650 a 21. júna 1680, s. 243 a 473.

79 MAGYAR, László András. A filantróp hóhér. In: *Orvosi Hetilap*, 2001, roč. 142, č. 9 – 12, s. 515 (cituje Pest Megyei Levéltár, Vármegye 1740. évi ülésének. Jegyzőkönyvében, s. 347); PAULER, Tivadar. *Büntetőjogtan 2. Anyagi büntetőjog különös része. Alaki jog.* Pest, 1870, s. 481 – 482. Podobne aj patent z roku 1772 vyhlásený Českým guberniíom hovorí o tom, že katov, ktorí prestanu vykonávať svoje remeslo, treba považovať za rovnocenných obyvateľov. In: FRANCEK, Jindřich. *Zločin a trest v českých dějinách: nové vydání rozšířené o paměti prvního československého kata.* Praha: Rybka Publishers, 2000, s. 35.

80 LINZBAUER, Franciscus Xavér. *Codex sanitario-medicinalis Hungariae II.* Budae: Uni-

Kriminalita

Kriminálni, ľudia s notorickou povest'ou, odsúdení a potrestaní zneuct'ujúcimi, zmrzačujúcimi či biľagujúcimi trestami a vyhnanstvom patrili nepochybne medzi ľudí na okraji spoločnosti.⁸¹ Stredoveké zvyklosti riešenia konfliktov, súdnych prípadov a násilných činov (krvná pomsta, ordálie – božie súdy, súboje a očistné púte) postupne nahradili v ranom novoveku finančné kompenzácie. Ranonovoveká súdna prax dokumentuje širokú škálu sankcií, ktorá bola prispôbená jednak sociálnemu postaveniu obvinených a ich finančným možnostiam a jednak aj vážnosti spáchaného deliktu. Menej závažné delikty boli riešené napomenutím, nariadením o náhrade škody či finančnými postihmi, prípadne krátkodobým uväznením, pričom tieto opatrenia nezvykli ohrozovať česť, ani právne postavenie sankcionovaných. Pre tých nemajetných, ktorí si kompenzácie a pokuty nemohli dovoliť, boli k dispozícii fyzické a zneuct'ujúce tresty, vrátane verejných prác, ktoré mali pre potrestaných nepriaznivé následky. Ak už nepatrili na okraj spoločnosti pred odsúdením, po ňom vo väčšine prípadov strácali definitívne dobrú povesť, česť a často aj možnosť lepšieho zamestnania. Trest verejného vystavenia na pranieri bol nielen potupný a zneuct'ujúci, ale zväčša sa spájal i s fyzickým trestom a v mestách zvyčajne aj s následným vykázaním z územia mesta. V spoločnosti, ktorá prikladala veľký dôraz na familiaritu a dobrú povesť, išlo o trest so závažnými dôsledkami. Pri pranieri sa obyčajne vykonávali aj zmrzačujúce či biľagujúce tresty – za krádeže sa zvykli odrezávať uši, prípadne nos a násilníkom ruky.⁸² Takéto zmrzačenia sa stávali symbolom nepočestnosti a varovným znakom pre všetkých, kto s nimi prišiel do styku. Boli nezlučiteľné s dobrou povest'ou a dotýčaných už na prvý pohľad degradovali na okraj spoločnosti.

Pri posudzovaní deliktu, určovaní viny a výbere trestu hral významnú úlohu sociálny kapitál obvinených, pretože ranonovoveká súdna prax prihliadala nielen na dobrú povesť, ale i na príhovory a záruky rodiny, priateľov a ďalších spoluobyvateľov. V niektorých prípadoch trest závisel aj od ochoty poškodenej strany zmieriť sa s páchatel'om (podvedená strana pri cudzoložstve, zranená pri ublíženiach na zdraví), prípadne s pozostalými (pri zabití) a prijať kompenzáciu. Z tohto dôvodu zmiernenie trestu alebo dokonca milosť mohli na rozdiel od cu-

---

versitas, 1852, s. 581 – 582 (658. Statuta Universitatis Tynnaviensis: Facultas Medica. Conci. Cons. M 2554. die 6. Maji 1771, 658/12).

81 DÜLMEN, R. van. *Bezectní lidé*, s. 61 – 73. Kriminálnikov označil ako podsvetie LUKAČKA, Ján. Die Unterwelt in Pressburg im 15. und 16. Jahrhundert. In: ČIČAJ, Viliam a Othmar PICKL, ed. *Städtisches Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts. Die Referate des Internationalen Symposiums in Častá-Píla vom 11. – 14. September 1995*. Bratislava: Academic Electronic Press, 1998, s. 73 – 76.

82 SZEGHYOVÁ, Blanka. *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Bratislava: VEDA, 2016, s. 143 – 144.

dzincov dosiahnuť hlavne domáci obyvatelia s dobrým zázemím. Poľahčujúcu okolnosť pri menších krádežiach potravín mohla zohrávať chudoba. Napríklad v Levoči v roku 1551 sa za chudobnú ženu uväznenú za krádež troch hlávok zeleniny prihovorili miestny kazateľ a mnohí čestní muži a ženy, takže ju nakoniec prepustili na slobodu.⁸³

Okrem deliktov, ktoré sú konštantne považované za vážne (krádež, lúpež, vražda, ublíženie na zdraví, znásilnenie, podpaľačstvo) boli v minulosti prísne postihované aj viaceré ďalšie, predovšetkým mravnostné delikty.⁸⁴ Už v období neskorého stredoveku je zjavná narastajúca tendencia mestských samospráv regulovať správanie obyvateľov a tento trend sa zintenzívnil v období reformácie. Sprisňuje sa postoj ku všetkým formám mimomanželských vzťahov, k žobraníu, tuláctvu, rúhaniu a nactiutrhaniu, hádkam, bitkám a iným násilnostiam, magickým poverám a praktikám, ale i k rôznym formám ľudovej zábavy, hazardným hrám, nevhodným spevom, tancom a svadobným zvykom, vrátane každodenných pochybení a excesov ako bola neúčast' na bohoslužbách, nestriedne pitie, hodovanie či nadmieru honosné obliekanie a oslavy.

Z mravnostných deliktov boli postihované mimomanželské vzťahy vo forme smilstva či cudzoložstva, ale i opustenie manžela a prostitúcia. Aj keď postoj k prostitúcii bol v zásade vždy ambivalentný, v období neskorého stredoveku prevládol pragmatický paternalistický prístup a prostitúcia bola tolerovaná ako prospešná predovšetkým pre mladých, slobodných mužov a mnohé mestské rady mali dokonca nevestince vo vlastnej správe.⁸⁵ V Uhorsku koncom stredoveku existovali nevestince v správe mesta Bratislavy, Brašova a Prešova a je možné, že aj nevestince, ktoré sa spomínajú v Šoproni a Levoči patrili mestu.⁸⁶ V prvej polovici 16. storočia s rozšírením reformácie nevestince postupne zanikajú a prostitúcia sa začína trestať vyšľahaním pri pranieri a vyhnáním z mesta. Od

83 *Danieli Turci Diarium ab anno 1548 usque 1559*, Rukopis v Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattár, Fol. Lat. 3117, zápis z 11. 9. 1551.

84 K fenoménu zbojníctva pozri: NEMEC, Miroslav a Peter VÍTEK, ed. *Zbojníctvo na Slovensku*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2014.

85 KARRAS, Ruth Mazo. The Regulation of Brothels in Later Medieval England. In: *Signs: Journal of women in culture and society*, 1989, roč. 14, č. 2, s. 399 – 402; SCHUSTER, Peter. *Das Frauenhaus: städtische Bordelle in Deutschland (1350–1600)*. Paderborn: Schöningh, 1992, s. 189 – 202; NORBERG, Kathryn. Prostitutes. In: ZEMON DAVIS, Natalie a Arlette FARGE, ed. *A History of Women. Renaissance and Enlightenment Paradoxes*. Cambridge, Massachusetts; London, England: The Belknap Press of Harvard University Press, 1997, s. 460 – 461; SCHUSTER, Beate. *Die freien Frauen: Dirnen und Frauenhäuser im 15. und 16. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 1995, s. 87 – 88.

86 SZEGHYOVÁ, Blanka. Fornicatrices, scortatrices et meretrices diabolares: Disciplining Women in Early Modern Hungarian Towns. In: *Same Bodies, Different Women : Other Women in the Middle Ages and the Early modern Period*. Budapest: TRIVENT publishing, 2019, s. 176 – 177.

tohto času sa datuje aj nárast prípadov infanticídií, čo nepochybne súviselo práve s uvedeným trendom narastajúcej kriminalizácie mimomanželských sexuálnych stykov. Infanticídium vo väčšine prípadov predstavovalo zúfalý a extrémny prostriedok nevydatých žien ako utajiť sexuálny pomer v prípade nechceného tehotenstva. Obvyklým trestom za smilstvo bola verejná potupa a vyšľahanie na pranieri a následne vykázanie z mesta, spravidla bez možnosti návratu. Žena tak stratila svoju časť a dobré meno, čím klesla na spoločenskom rebríčku a znížili sa jej šance na dobrý vydaj, či lepšie zamestnanie a naopak hrozila jej chudoba a marginalizácia. Od druhej polovice 16. storočia sudcovia trestali i vydaté ženy za opustenie manžela. Cudzoložstvo bolo posudzované prísnejšie – medzi trestami za porušenie manželskej vernosti figuroval aj trest smrti.⁸⁷

Práve v 16. storočí sa začínajú v Uhorsku sporadicky objavovať aj procesy s čarodejnicami, oproti západnej Európe s istým oneskorením. Kým na Západe sa prvé súdne konania objavujú už v 15. storočí a vrcholia v rokoch 1580 – 1650, v Uhorsku dosahujú väčšiu intenzitu až v 17. storočí a kulminujú v rokoch 1710 – 1730.⁸⁸ Medzi obvinenými a odsúdenými neboli len ženy, neraz ale medzi nimi figurovali ženy bylinkárky, liečiteľky či tzv. vedmy zaoberajúce sa aj magickými praktikami, napríklad ľúbostnou mágiou.⁸⁹ K dekriminalizácii deliktu mágie a čarodejníctva dochádza až za vlády Márie Terézie. Najprv nariadením o postúpení všetkých prípadov na Miestodržiteľskú radu, kde ženy obvinenej

87 SZEGHYOVÁ, B. *Súdnictvo v mestách*, s. 107 – 122.

88 KLANICZAY, Gábor. *The uses of supernatural power: The transformation of popular religion in medieval and early-modern Europe*. New Jersey: Princeton University Press, 1990, s. 15; KLANICZAY, Gábor a Éva PÓCS, ed. *Witchcraft and Demonology in Hungary and Transylvania*. London: Palgrave Macmillan, 2017; KLANICZAY, Gábor a Éva PÓCS, ed. *Communicating with the Spirits. Demons, Spirits, Witches I., Christian Demonology and Popular Mythology. Demons, Spirits, Witches II., Witchcraft Mythologies and Persecutions. Demons, Spirits, Witches III.* Budapest: CEU Press, 2005, 2006, 2008; LENGYELOVÁ, Tünde. Bosorky – špecifický druh zločinnosti žien v období raného novoveku. In: SOKOLOVSKÝ, Leon, ed. *Kriminalita, bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2007, s. 174 – 187; FLOREKOVÁ, Iveta. Procesy s čarodejnicami na Orave. In: *Zborník Oravského múzea*, 2011, roč. 28, s. 45 – 61; KREUZ, Petr. Witch Hunts in Eastern Central Europe. In: DILLINGER, Johannes, ed. *Routledge History of Witchcraft*. London; New York: Routledge Taylor & Francis, 2020, s. 178; KREUZ, Petr. Die späten Hexenprozesse in den böhmischen Ländern und auf Gebiet der heutigen Slowakei. In: BEHRINGER, Wolfgang, ed. *Späte Hexenprozesse. Der Umgang der Aufklärung mit dem Irrationalen, Band 14*. Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte, 2016, s. 167 – 203.

89 HORVÁTHOVÁ-ČAJÁNKOVÁ, Emília. Liečebné praktiky čarodejnic na severozápadnom Slovensku v prvej polovici 18. storočia. In: *Slovenský národopis*, 1959, roč. 7, s. 433 – 445; LENGYELOVÁ, Tünde. Liečiteľky a liečiteľia v bosoráckych procesoch v 16. – 18. storočí. In: HALADOVÁ, Silvia, ed. *Ludová medicína a jej historické špecifiká: zborník vedeckých príspevkov z medzinárodnej interdisciplinárnej vedeckej konferencie*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2015, s. 28 – 38.

z čarodejníctva hrozilo mučenie alebo trest smrti (1756), cez zákon o potlačení povier a racionálnom posúdení mágie a čarodejníctva (1766) až po *Theresianu*, trestný zákonník, ktorý prenasledovanie čarodejníc zakázal (1768).⁹⁰

Do obdobia osvietenstva, predovšetkým vlády Jozefa II., spadajú aj počiatky dekriminalizácie ďalších deliktov, predovšetkým náboženských⁹¹ a mravnostných, i niektorých ďalších s náboženskou vierou súvisiacich, napríklad samovraždy.⁹² V ranom novoveku bola samovražda považovaná za odsúdeniahodný zločin a zároveň smrteľný hriech, preto sa samovrahom odopieral cirkevný pohreb na bežnom cintoríne. Telo samovraha sa buď spálilo, alebo zakopalo na odlahlom mieste či pri šibenici.⁹³

Ako jedno z riešení problému žobrania, tuláctva a drobnej kriminality vznikali v západnej Európe od druhej polovice 16. storočia nápravné zariadenia, ktoré na rozdiel od bežných väzníc aspirovali na nápravu delikventov nútenou prácou.⁹⁴ V 17. storočí k nim pribudli aj tzv. robotárne, ktoré mali zamestnať chudobných bez práce na báze dobrovoľnosti. Jednoznačné rozdelenie týchto ustanovizní podľa názvu alebo proklamovaného zámeru je ale ťažké, pretože nie vždy korešpondovali s ich skutočným charakterom a neraz tieto domy združovali pod jednou strechou aj špitál (s funkciou chudobinca a sirotinca) či azyl

---

90 Podrobnejšie v: TÓTH, G. Péter. The Decriminalisation of Magic and the Fight against Superstition in Hungary and Transylvania, 1740 – 1848. In: KLANICZAY, Gábor a Éva PÓCS, ed. *Witchcraft and Demonology in Hungary and Transylvania*. London: Palgrave Macmillan, 2017, s. 291 – 317.

91 Podrobnejšie ku konfesijným bojom a rekatolizácii: KOWALSKÁ, Eva. Uhorsko 1681 – 1731: rekatolizácia v znamení práva In: *Historia ecclesiastica*, 2012, roč. 3, č. 1, s. 17 – 26; KOWALSKÁ, Eva. Der Kampf um Toleranz: Die Lage der Lutheraner in Ungarn (1765 – 1780). In: „Die Habsburgische Variante des Aufgeklärten Absolutismus“: *Beiträge zur Mitregenschaft Josephs II., 1765 – 1780*. Wien: Institut für Ungarische Geschichtsforschung, 2018, s. 271 – 294; KÓNYA, Peter, ed. *Rekatolizácia a uhorská spoločnosť v 17. – 18. storočí*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016; KÓNYA, Peter, ed. *Rekatolizácia, protireformácia a katolícka reštaurácia v Uhorsku / Rekatolizáció, ellenreformáció és katolikus megújulás Magyarországon*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013.

92 TINKOVÁ, Daniela. *Hriech, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*. Praha: Argo, 2004, s. 155 – 165. Ku konkrétnym prípadom trestania odpadlctva od katolíckej viery a výchovy detí v evanjelickom náboženstve v Liptovskej stolici (i po prijatí Tolerančného patentu) pozri: NEMEC, M. Od zločinu k trestu, s. 129 – 132; KOWALSKÁ, Eva. Otázka intolerancie po vydaní tolerančného patentu. In: *Historický časopis*, 1999, roč. 47, č. 2, s. 187 – 201.

93 V Levoči telo zlodejky, ktorá spáchala v roku 1517 vo väzení samovraždu, kat odviekol pod šibenicu, kde ho zakopal. HAIN GASPÁR, s. 17, zápis zo 6. septembra. K procesu dekriminalizácie podrobnejšie: TINKOVÁ, Daniela. *Bez spěvu a bez zvonění: dekriminalizace sebevraždy mezi sekularizací a medikalizací v 17. – 19. století*. Praha: Argo, 2021. 498 s.

94 Názvy nápravných zariadení a robotární v Európe: *houses of correction, rasp-, spinn-huis, Zucht-, Werk-, Arbeits-, Korrekthaus*.

pre duševne chorých.⁹⁵ Do týchto inštitúcií mohli byť násilne umiestnení nielen delikventi, prostitútky, tuláci či žobráci, ale i nezamestnaní remeselníci a nádenníci, bývalí vojaci, siroty, či problematická mládež a alkoholici. V Uhorsku potrebu založiť inštitúciu s nápravnou, pracovnou a súčasne trestnou funkciou formulovala Miestodržiteľská rada v roku 1763 a v 1772 vzniká prvý nápravný dom (*Domus Correctoria*) v Senci, nazývaný v literatúre aj ako trestnica či polepšovňa (doslovný preklad latinského názvu, ktorý ale nekorešponduje s dnešným významom tohto slova).⁹⁶ Pracovalo v ňom 150 trestancov odsúdených za výtržníctvo, ublíženia na tele, ale i vraždy, infanticídu, podpaľačstvo, príp. i prostitúciu.⁹⁷ K založeniu robotární, t. j. domov práce pre tulákov, žobrákov a ďalších ľudí bez práce dochádza až na prelome 18. a 19. storočia.⁹⁸ Prvou na území Slovenska bola robotáreň založená v roku 1799 v Košiciach, do ktorej boli len na základe rozhodnutia mestského kapitána umiestnení ľudia bez práce, prichytení pri žobraní, potulovaní, v stave opitosti, alebo ktorí len spali mimo domova atď.⁹⁹ Väčšinu chovankýň tvorili ženy a aj keď sa táto robotáreň charak-

-
- 95 INNES, Joanna. Prisons for the Poor: English Bridewells, 1555 – 1800. In: SNYDER, Francis a HAY, Douglas, ed. *Labour, Law and Crime: A Historical Perspective*. London: Tavistock, 1987, s. 42 – 122; HINKLE, William G. *A History of Bridewell Prison, 1553–1700*. Lampeter, 2006, s. 34 – 35; SACHSE, Christoph a Florian TENNSTEDT. *Geschichte der Armenfürsorge in Deutschland. 1. Vom Spätmittelalter bis zum 1. Weltkrieg*. Stuttgart: Kohlhammer Verlag, 1980, s. 28.
- 96 VAJNA, Károly. *Hazai régi büntetések I. Budapest: Lórintz Janos Univers, 1906*, s. 8 – 14, 27; MEZEY, Barna. *A börtönügy a 17-19. században. A börtön európai útja*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2018, s. 361 – 380.
- 97 V roku 1779 premiestnený do Tomášikova, od roku 1785 boli väzni premiestňovaní do Segedínu (v r. 1785 muži, v r. 1790 i ženy). VAJNA, K. *Hazai régi büntetések I*, s. 27, podrobne o nápravnom dome v jednotlivých mestách na s. 27 – 528, príslušné dokumenty ako príloha v II. dieli; VAJNA, K. *Hazai régi büntetések II*, s. 321 – 470, 541 – 564; ŠPIESZ, Anton. *Manufaktúrne obdobie na Slovensku 1725 – 1825*. Bratislava: SAV, 1961, s. 50, 79, 112; ŠPIESZ na s. 144 – 145 cituje aj návrh pripravený v roku 1785 mešťanmi zo Spišskej Soboty Jánom Lipterom a Samuelom Schmidtom, v spolupráci so županom košického dištriktu, zástupcami Spišskej stolice a 16 spišskými mestami pre Miestodržiteľskú radu, podľa ktorého sa mala v Červenom Kláštore zriadiť „polepšovňa“ na pradenie ľanu podľa vzoru zariadenia v Tomášikove (bod 6).
- 98 SCHEUTZ, Martin. „Hoc disciplinarium...erexit“ Wiener Zucht- und Arbeitshaus um 1800. Eine Spurensuche. In: AMMERER, Gerhard a Alfred Stefan WEIß, ed. *Strafe, Disziplin und Besserung. Österreichische Zucht- und Arbeitshäuser von 1750 bis 1850*. Frankfurt am Main; Berlin; Bruxelles; New York; Oxford; Wien: Peter Lang, 2006, s. 63 – 95. O bratislavskej robotárni, ktorá fungovala v rokoch 1809 – 1812 pozri: DUKA, Norbert. K histórii robotárne a jej budovy v Bratislave. In: *Bratislava. Ročenka mestského múzea*, 1969, roč. 4, s. 167 – 208.
- 99 ŠPIESZ, A. Bratislava v 18. storočí, s. 220 – 233; MEZEY, Barna. *Počiatky modernej uhorskej väzenskej správy*. Preklad Erik Štenpien. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2011, s. 6, 12.

terizovala ako relatívne úspešná a prosperujúca, postavenie chovankýň bolo v jej začiatkoch tristné a dochádzalo dokonca k ich zneužívaniu.¹⁰⁰

Cigáni (Rómovia)¹⁰¹

Z hľadiska etnicity i spôsobu života, pravdepodobne najviac marginalizovanou skupinou boli Rómovia.¹⁰² Ich pravlasťou bola India, ale dôvody a okolnosti ich odchodu, ako aj presnejšie datovanie a trasovanie smerom na západ nie sú doposiaľ definitívne objasnené. Bez jednoznačných odpovedí zatiaľ zostávajú aj niektoré otázky okolo etnogenézy, sociálneho postavenia rómskeho etnika v ich pôvodnej domovine či etymológie etnonyma Cigán.¹⁰³ Lingvistické analýzy po-

---

100 Nielenže boli ženy do robotárne zatvárané násilu, nútené pracovať za veľmi nízke zárobky a nadmerne preťažované, ale i fyzicky trestané a dokonca viaceré znásilnené a nakazené fabrikantom Weissom – podľa vyšetrovania v roku 1802. ŠPIESZ, A. Manufaktúrne obdobie, s. 187 – 191, 230 – 235.

101 Medzinárodné pomenovanie rómskeho etnika v súčasnosti je výsledkom rozhodnutia účastníkov 1. svetového kongresu Rómov v roku 1971, ktorí sa rozhodli namiesto dovtedajších zaužívaných exonymov s hanlivými konotáciami používať vlastné etnonymum. K zavádzaniu a tvaru tohto nového etnonyma do slovenčiny pozri: KUTLÍK-GARUDO, Igor E. Rom, alebo Róm. In: *Slovenská reč*, 1991, roč. 56, č. 4, s. 223 – 229. Pri citovaní dobových prameňov a diskurzu používam historické pomenovania tohto etnika. Rovnaký prístup majú aj ďalší autori a prekladatelia publikácií k dejinám Rómov a i samotní historici rómskeho pôvodu používajú oba tieto výrazy v tomto kontexte ako synonymá. HANZAL, Jiří. *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století: dějiny etnika na okraji společnosti*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 5 – 6; HANCOCK, Ian. *The Pariah Syndrome: An Account of Gypsy Slavery and Persecution*. Ann Arbor, MI: Karoma Publishers, 1987; KENRICK, Donald. *From India to the Mediterranean: the migration of the Gypsies*. Paris: Gypsy Research Centre, 1993.

102 Z bohatej maďarskej historiografie uvádzam len výberovo niektoré monografie, edície prameňov a prehľadové štúdie: SZOMSZÉD, András. A cigánysággal kapcsolatos összeírások és státutumok forrásértéke a 17. század második felétől a 19. század közepéig. In: Á VARGA, László, ed. *Rendi társadalom – polgári társadalom 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok*. Salgótarján, 1986, s. 27 – 35; MEZEY, Barna, POMOGYI, László a István TAUBER. *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985*. Budapest: Kosuth, 1986; NAGY, Pál. *A magyarországi cigányok a rendi társadalom korában*. Kaposvár: Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, 1998; TÓTH, Péter. Kóborlás és letelepedés (A magyarországi cigányok feudális kori történetéhez). In: *Levéltári évkönyv*, 1994, roč. 7, s. 7 – 17; HEGEDŰS, Sándor. *Cigány kronológia*. Piliscsaba: Konsept-H Kiadó, 2000; NAGY, Pál. „Fáraó népe“ *A magyarországi cigányok korai története (14-17. század)*. Pécs: PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, 2004; TÓTH, Péter. *A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában*. Pécs: Bölcsész Konzorcium, 2006; BINDER, Mátyás. A romákkal kapcsolatos levéltári forrásfeltárás és forráskiadás Magyarországon. In: *Romológia folyóirat*, 2014, roč. 2, č. 6 – 7, s. 64 – 78.

103 ELIAV-FELDON, Miriam. Gypsies, or Such as Do Counterfeit. In: *Renaissance Impostors and Proofs of Identity*. London: Palgrave Macmillan, 2012, s. 121 – 136; FRASER, Angus. *Cikáni*. Preklad a doplnková kapitola *Stručné dějiny Romů v Čechách a na Slovensku* Marta Miklušáková. Praha: NLN-Nakl. Lidové noviny, 1998, s. 12 – 31; THAKUR, Harish K.

ukazujú na to, že predkovia Rómov pred odchodom z Indie migrovali najprv v rámci krajiny a po odchode z Indie smerom na západ strávili s niektorými etnikami dlhšie časové obdobia. Z jazykového hľadiska významný bol ich kontakt s perzštinou, arménčinou a gréčtinou a pobyt na území Byzantskej ríše.¹⁰⁴ Rómovia sa do Európy dostávali postupne vo viacerých migračných vlnách a menších skupinách. Najpočetnejšia vlna smerovala cez Balkán pravdepodobne už od 12. storočia, ale hodnoverné písomné zmienky pochádzajú až zo 14. storočia.¹⁰⁵ Zo 14. storočia sú aj prvé zmienky o Rómoch na území Uhorska.¹⁰⁶ Špecificky z územia Slovenska sa opakovane uvádza ako prvá správa o ich prítomnosti sťažnosť richtára Spišskej Novej Vsi Jána Kuncha na potulujúce sa skupiny Cigánov v okolitých lesoch – niekde dokonca i datovaná do roku 1322,¹⁰⁷ tento údaj je však veľmi nespoľahlivý z viacerých dôvodov.¹⁰⁸ Spoľahlivejším údajom, ktorý

Theories of Roma Origins and the Bengal Linkage. In: *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 2013, s. 22 – 25. doi:10.5901/mjss.2013.v4n10p22; KENRICK, D. *From India*, s. 9 – 13; CHERATA, Lucian. The Etymology of the words țigan (gypsy) and (r)rom (romany). In: *Journal of Romanian Linguistics and Culture*, 2014, roč. 25, č. 2, nečíslované; DANIEL, Bartoloměj. *Dějiny Romů. Vybrané kapitoly z dějin Romů v západní Evropě, v Českých zemích a na Slovensku*. Olomouc: PedF UP, 1994, s. 13, 24 – 27.

104 KENRICK, Donald. *Cikáni na cestě z Indie do Evropy*. Olomouc: Centre de recherches tsiganes Univerzita Palackého v Olomouci, 2003, s. 17 – 50; FRASER, A. *Cikáni*, s. 21 – 22; HANCOCK, I. *The Pariah*, s. 13 – 17; JUROVÁ, Anna. From Leaving The Homeland to the First Assimilation Measures. In: VAŠEČKA, Michal et al. *Čačipen Pal O Roma – A Global Report on Roma in Slovakia*. Bratislava: Institute for Public Affairs, 2003, s. 11 – 22.

105 HORVÁTHOVÁ, E. *Cigáni*, s. 36.

106 SZALAY, Béla. Cigány történeti adatok. In: *Ethnographia*, 1914, roč. 25, s. 89 – 90; HORVÁTHOVÁ, E. *Cigáni*, s. 36. Pri niektorých starších zmienkach je otázne, či išlo skutočne o Cigánov, alebo o šľachtický sedmohradský rod Zyganov, či osôb s podobne znejúcim menom. Porovnaj FRASER, A. *Cikáni*, s. 55 – 56.

107 *Encyklopédia Slovenska. I. zv. A-D*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo SAV, 1977, s. 320; JUROVÁ, A. From Leaving, s. 19; MANN, Arne B. *Rómsky dejepis*. Bratislava: Kalligram, 2000, s. 7.

108 Ako prvá tento údaj (bez udania roku, datovaný len rámcovo do 14. storočia) uviedla Horváthová, na s. 36, odvolávajúc sa na dva zdroje. Prvý z nich (Sváby) však hovorí len o ochrannom liste cisára Žigmunda vojvodovi Cigánov a to až z roku 1423 (!). Druhý zdroj (Pajdussak) cituje tiež Svábyho, ale bez akejkoľvek inej citácie pridáva aj sporný údaj o potulujúcich sa skupinách tzv. kodeneroch, ktorých stotožňuje s Cigánmi a udalosť kladie do 14. storočia. SVÁBY, Frigyes. *A Lengyelországban elzalogosított XIII. szepesi város története*. Lőcse: Kiss J. T. Könyvnyomdájában, 1895; PAJDUSSAK, Matúš. *Markušovce. Nástin dejepisny*. Kežmarok: Pavel Sauter, 1923, s. 11. Porovnaj tiež úvahy staršieho autora o Kodeneroch, ktorý uvažuje o rôznych možnostiach, kto by to mohli byť, ale o Cigánoch vôbec neuvažuje: MÜNNICH, Sándor. *Igló város története*. Igló: Igló városának tanácsa, 1896, s. 34 – 35. Na viaceré nezrovnalosti ohľadne richtára Kun(s)cha vrátane písania jeho mena, mena etnika (kadeneri) a jeho stotožnenia s Cigánmi, ako i datovania a obsahu citovanej kroniky upozornil Miloš Marek i Anna Tkáčová: MAREK, Miloš. *Cudzí etniká na stredovekom*

možno považovať za skutočnú a doposiaľ najstaršiu známu zmienku o prítomnosti Rómov na území Slovenska, je informácia z roku 1328 o olúpení mlynára zo Šarišských Bertotoviec mužom menom Michal, prezývaným Cigán, na podnet svojho pána Filipa z Krásnej nad Hornádom.¹⁰⁹

Od začiatku 15. storočia začínajú byť správy o Cigánoch jednoznačnejšie, početnejšie a hovoria už nielen o jednotlivcoch, či menších skupinkách, ale aj o pomerne veľkých skupinách. Cez Brašov prechádzal v roku 1416 istý Emaus so 120-členným sprievodom. Nasledujúci rok sa v Uhorsku pri Budíne zjavila väčšia skupina vedená kráľom Sindelom a vojvodami Michalom, Ondrejom a Panuelom, ktorá ďalej pokračovala smerom na východ k Szatmáru a ich trasa viedla okolo ďalších miest až na sever do Košíc, kde sa obrátili na západ a cez Levice sa postupne dostali k Bratislave.¹¹⁰ Niektorí historici sa domnievajú, že väčší počet a viditeľnosť Cigánov súvisí aj so zmenou ich stratégie prežitia. Kým predtým sa správali skôr nenápadne, od tohto obdobia sa viaceré skupiny začali okázalo prezentovať ako kajúnci pútnici. Púte boli v tomto období populárnou možnosťou pokánia, pri ktorej sa dala využiť pohostinnosť a zbožnosť miestnych a ich vnímanie pomoci blížnemu ako prostriedku na vlastnú spásu. Vodcovia Rómov sa predstavovali ako šľachtici a titulovali sa ako králi, vojvodovia, grófi či kniežatá (pravdepodobne podľa zvyklostí krajín, ktorými prechádzali) a preukazovali sa ochrannými listinami od šľachticov, panovníka, dokonca i pápeža, ktoré im mali zaručiť úctivé prijatie a bezpečný prechod.¹¹¹ Žigmund Luxemburský skutočne vystavil glejt skupine vedenej Michalom v roku 1417, keď sa s nimi stretol v Lindave a v roku 1423 i vojvodovi Ladislavovi a jeho ľudom na Spišskom hrade, ktorému dokonca priznal i vlastnú súdnu právomoc nad jeho družinou.¹¹² Listiny mali podporiť ich tvrdenia o púti z Egypta, resp. Malého Egypta, na ktorú sa vybrali, aby odčínili svoj trest za to, že sa zriekli kresťanstva po obsadení tohto územia Saracénmi, niektorí dokonca odvodzovali svoj pôvod

---

Slovensku. Martin: Matica Slovenská, 2006, s. 256; TKÁČOVÁ, Anna. *Rómovia v Abovskej, Šarišskej a Turrianskej stolici v druhej polovici 18. storočia*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2016, s. 22 – 23.

109 MAREK, M. *Cudzie etniká*, s. 256.

110 Za Bratislavou sa začali rozdeľovať. Jedna časť smerovala cez Čechy do severných nemeckých oblastí, ďalšia do Regensburgu a tretia do Švajčiarska, kde sa znova jedna skupina odčlenila a pokračovala do Talianska a odtiaľ do Francúzska, zatiaľ čo tá druhá zamierila najprv do Francúzska a potom do Španielska. SCHWICKER, Johann Heinrich. *Die Zigeuner in Ungarn und Siebenbürgen*. Wien; Teschen: Karl Prochaska, 1883, s. 41 – 43; BLOCK, Martin. *Zigeuner; ihr Leben und ihre Seele*. Leipzig: Bibliographisches Institut, 1936, s. 11; HORVÁTHOVÁ, E. *Cigáni*, s. 36 – 38.

111 GEREMEK, Bronisław. Gypsies in Medieval Europe. In: ZAREMSKA, H. *Bronisław Gerek on the Middle Ages*, s. 274.

112 HORVÁTHOVÁ, E. *Cigáni*, s. 37, 41.

a hriechy až do biblických čias. Zdá sa, že tieto ochranné listiny sa Rómom osvedčili. Rôzne skupiny sa preukazovali ich odpismi i falzifikátmi, keďže falšovanie podobných dokumentov bolo v období neskorého stredoveku pomerne rozšírené.¹¹³

Vzťah miestnych k Rómom bol často ambivalentný. Aj keď sa im dostávalo na mnohých miestach pohostinného prijatia a viacerých očarili svojím exotickým vzhľadom a vystupovaním, predvádzaním rôznych artistických kúskov a cvičených zvierat, magickými praktikami i veštením, niektorí kronikári ich považovali za nevzhľadných a biedne oblečených (s výnimkou ich vodcov, ktorí mali lepšie šatstvo) a obviňovali ich z častých krádeží.¹¹⁴ Tento počiatočný, relatívne ešte akceptujúci postoj sa začal postupne meniť. Približne od polovice 15. storočia ich západní panovníci a lokálni vládcovia vyhánali, vykazovali alebo dokonca odmietali vpustiť do miest a zakazovali prechod cez ich územia.¹¹⁵ Prispeli k tomu aj ďalšie okolnosti – pád Carihradu v roku 1453 a prílev rôznych utečencov a s ním i strach pred špiónmi. Práve z vyzvedačstva boli obviňovaní najmä Cigáni, okrem toho čelili aj obvineniam z krádeží, zbojníctva, pohanstva, čarovania, únosov detí, zakladania požiarov či šírenia moru.¹¹⁶ V Uhorsku napríklad roku 1534 v období bojov o uhorský trón chytili na Spiši niekoľkých Cigánov, ktorých mučili a dvoch z nich i popravili, kvôli podozreniu, že sa nechali Zápoľským najať na záškodnícku činnosť a podpaľovali hornouhorské mestá.¹¹⁷

Západná proticigánska legislatíva, ktorá pokračovala aj v nasledujúcich storočiach, dosiahla až absurdné rozmery – od zákazov pobytu a hrozbe potrestaním až po ich faktické postavenie mimo zákon ustanovením beztriestného zabitia v prípade, že prekročia hranice. O niečo lepšia, aj keď zďaleka nie priaznivá situácia voči Rómom bola v Uhorsku, Poľsku a Rusku.¹¹⁸ Sociálne postavenie

113 GEREMEK, B. *Gypsies*, s. 273 – 4; FRASER, A. *Cikáni*, s. 58 – 73.

114 LIÉGEOIS, Jean-Pierre. *Rómovia, Cigáni, kočovníci*. Preklad Jaroslava Glutová. Bratislava: Charis, 1997, s. 111 – 112; HORVÁTHOVÁ, E. *Cigáni*, s. 38 – 45.

115 FRASER, A. *Cikáni*, s. 77 – 94.

116 Z vyzvedačstva boli obvinení na sneme Svätej ríše rímskej v roku 1497 a nasledujúce roky bolo opakovane nariadené, aby boli z nemeckých území vykázaní. Roku 1551 boli glejty vyhlásené za neplatné. FRASER, A. *Cikáni*, s. 78 – 79; HORVÁTHOVÁ, E. *Cigáni*, s. 50 – 56; LIÉGEOIS, J.-P. *Rómovia*, s. 112 – 118; WINTER, Zikmund. *Kulturní obraz českých měst : Život veřejný v 15. a 16. věku : mezi roky 1420–1620*. Praha: Matice česká, 1892, s. 132 – 134.

117 AUGUSTINI, Samuel ab HORTIS. *Cigáni v Uhorsku / Zigeuner in Ungarn 1775*. Bratislava: Štúdio -dd-, 1995, s. 50 – 51; *Hain Gáspár Lőcsei Kronikája*, s. 69; SZABÓ, András Péter. A határhalm üzenete. Johann Brichenzweig löcsei szabó feljegyzőkönyve (1681). In: KÓNYA, Peter, ed. *Rekatolizácia a uhorská spoločnosť v 17. – 18. storočí*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016, s. 128.

118 V 17. storočí dochádza v dôsledku ich zvýšeného prenasledovania k prílivu Cigánov zo západnej Európy na východ a v Uhorsku sa objavuje v tejto súvislosti séria opatrení proti nim

Rómov záviselo od ich živobytia a spôsobu života. Niektorým skupinám sa podarilo v Uhorsku udomáčiť a venovali sa najmä kováčstvu, najrozšírenejšiemu remeslu Rómov.¹¹⁹ V Sedmohradsku bolo medzi nimi rozšírené aj kotlárstvo a ryžovanie zlata. Živili sa aj rôznymi pomocnými či nádenníckymi prácami. Napríklad pod Spišským hradom boli usadené skupiny, ktoré pre hrad vykonávali služby beharov (bežcov) a ďalších pomocných prác pri poľovačkách, zbieraní dreva a lesných plodov či kŕmení dobytká.¹²⁰ Oblasť, v ktorej často vynikali bola hudba, u mnohých išlo len o vedľajší príjem, ale niektorí sa ňou dokázali i uživiť. Tí najlepší rómски virtuózi sa stali neodmysliteľnou súčasťou pri rôznych slávnostných príležitostiach šľachty, pri vojenských výpravách a hrali i pre panovníkov a na sneme.¹²¹ Práve oni patrili medzi tých, ktorým sa podarilo lepšie materiálne zabezpečiť, ale i prelomiť spoločenské bariéry (Michal Barna zo Spiša, Cinka Panna z Gemera, od konca 18. storočia Ján Bihary).¹²² Najväčším problémom ostávali skupiny, ktoré sa nedokázali uchytiť a uživiť sa stabilnou prácou a boli odkázané na potulný spôsob života, príležitostné práce a krádeže. Práve oni boli trňom v oku väčšinovej spoločnosti a vlastnosti či charakteristiky (skutočné či domnelé), ktoré sa im pripisovali sa paušálne a stereotypne stotožnili s celým rómским etnikom.

Zmena v prístupe k Rómom nastáva počas osvietenstva za vlády Márie Terézie, ktorá sa pod vplyvom populacionistickej teórie snažila o usadenie a začlenenie Cigánov medzi ostatných obyvateľov a o ich využitie ako pracovnej sily pri vytváraní bohatstva štátu, t. j. pri platení daní. Bolo to práve Uhorsko, na ktoré Mária Terézia zamerala svoju reformnú politiku ohľadne rómského etnika.¹²³ Uhorská miestodržiteľská rada vydávala množstvo nariadení ohľadne

---

v stoličných štatútoch (Spišská stolica, 1624; Nitrianska, 1634, 1651 a 1660; Hontianska, 1649; Komárňanská – ostrihomský arcibiskup, 1651; Zvolenská, 1655 a 1660; Tekovská, 1660 a 1673; Novohradská, 1679; Bratislavská, 1688, 1690 a 1692). KOLOSVÁRI, S. a K. OVÁRI. *Corpus statutorum II/1.*, s. 131 – 132; HORVÁTHOVÁ, E. *Cigáni*, s. 102 – 103.

119 MANN, Arne B. *Rómski kováči na Slovensku / Roma Blacksmiths in Slovakia*. Bratislava: Ústredie ľudovej umeleckej výroby, 2018, s. 34 – 43.

120 VENCKO, Ján. *Z dejín okolia Spišského hradu*. Spišské Podhradie: Kníhtlačiarne Edmund Schustek, 1941, s. 240; KOLLÁROVÁ, Zuzana. K vývoju rómскеj society na Spiši do roku 1945. In: MANN, A. *Neznámi Rómovia*, s. 61.

121 HORVÁTHOVÁ, E. *Cigáni*, s. 98.

122 HORVÁTHOVÁ, E. *Cigáni*, s. 180 – 182; DRENKO, Jozef. Rómska primáška Panna Cinková. In: MANN, A. *Neznámi Rómovia*, s. 117 – 126.

123 V Čechách a Rakúsku žilo v dôsledku prísnejších proticigánskych opatrení Cigánov menej. Reformy Márie Terézie v týchto krajinách boli v tomto ohľade zamerané viac-menej len na zmiernenie trestov: podľa nariadenia z roku 1744 sa Cigáni nemali viac zabíjať, ale len vyhánäť. Podobne patent z roku 1749 upresňuje, že ak by sa vrátili, majú byť vyšibaní a vypovedaní a až ak by sa dopustili opätovnej recidívy, majú byť potrestaní smrťou. TINKOVÁ, D. *Člověk na okraji*, s. 199; HORVÁTHOVÁ, E. *Cigáni*, s. 61.

Cigánov a delegovala ich vykonanie na stolice. Nariaďovali pripútanie Cigánov bez stáleho bydliska k zemepánom, na ktorých území práve žili (1758), mali ich prinútiť dodržiavať kresťanské obrady a zvyky (1760), dávať deti vyučiť remeslám (1761, 1767), zakazovali im potulovať sa, bývať v šiatroch a kolibách, obchodovať s koňmi, konzumovať zdochliny, používať svoj jazyk a mať svojich vajdov či richtárov, prikazovali im postaviť si domy ako ostatní, vybrať a používať kresťanské meno, t. j. aj s priezviskom a nenazývať sa viac Cigánmi, ale Novosedliakmi alebo Novomaďarmi (1761), nosiť odev ľudu, medzi ktorým žijú (1763), zabráňovali mužom v sobáši, kým nepreukážu, že sú schopní uživiť rodinu a tým, ktorí to nedokázali a deti už mali, mali sa im násilne odobrať a vychované mali byť mimo rómskej spoločnosti (1773). Miestodržiteľská rada mala dokonca v rokoch 1783 – 1785 aj osobitné oddelenie *Departementum Zingandrum*. Väčšina násilných asimilačných opatrení sa nestretla s väčším úspechom, naopak narážala nielen na odpor Rómov, ale v mnohom aj na nevôľu obyvateľstva a úradníkov, ktorých sa to nejakým spôsobom dotýkalo a na nedostatok podpory či skôr neochoty zo strany zemepánov.¹²⁴

V roku 1770 bolo v Uhorsku celkovo okolo 68 000 Rómov, z toho na území Slovenska 18 000 – 20 000, predovšetkým v južných častiach Bratislavskej, Nitrianskej, Hontianskej, Gemerskej, Šarišskej a Zemplínskej stolice.¹²⁵ Podľa niektorých zhodnotení sa nejaké úspechy pri usadzovaní Rómov predsa len dosiahli, na druhej strane úradníci súpisy vyhotovované pre panovníka falšovali a je otázne, nakoľko spoľahlivo odrážali realitu.¹²⁶

Osvietenská doba nepriniesla len reformy, ale i serióznejšie práce o pôvode, jazyku, zvykoch, charaktere a náboženstve Cigánov.¹²⁷ Prvým podrobným vedeckým etnografickým dielom o Cigánoch v Uhorsku boli po nemecky písané a vo Viedni na pokračovanie vydávané anonymné štúdie vo vlastivednom časopise (*Wiener Privilegierter Anzeigen*) v rokoch 1775 – 1776.¹²⁸ Autorom bol

124 HORVÁTHOVÁ, E. *Cigáni*, s. 118 – 119; ŠALAMON, Pavol. Cigáni z Abovskej a Turnianskej stolice v období osvietenstva. In: MANN, A. *Neznámi Rómovia*, s. 73 – 76; TKÁČOVÁ, A. *Rómovia*, s. 57 – 61.

125 MATULA, Vladimír a Jozef VOZÁR et al. *Dejiny Slovenska II (1526 – 1848)*. Bratislava: Veda, 1987, s. 406.

126 SCHWICKER, J. *Die Zigeuner*, s. 69; SZOMSZÉD, András. A cigányással kapcsolatos összeírások és státutumok forrásérteke a 18. század második felétől a 19. század közepéig. In: Á. VARGA, László, ed. *Rendi társadalom – polgári társadalom 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok*. Salgotarján, 1986, s. 27 – 35.

127 FRASER, A. *Cikáni*, s. 157 – 163. Medzi prvými vedeckými prácami ešte v predosvietenskej dobe najmä: THOMASIU, Jacob. *Dissertatio Philosophica De Cingaris*. Lipsiae: Hahnus, 1671.

128 Von dem heutigen Zustande der Zigeuner in Ungarn. In: *Allernädigste privilegierte Anzeigen aus sämtlichen kaiserlich. königl. Erbländer V.* Wien 1775, s. 159 – 416; Tamže, VI, Wien 1776, s. 7 – 168. Dielo bolo súborne vydané ako edícia prameňov a súčasne preklad textu do

Samuel Augustini ab Hortis, spišský vzdelanec, pedagóg a teológ, pravnik kežmarského lekára Kristiana Augustiniho. Augustini v nich prejavil k Cigánom na svoju dobu veľmi netypický – síce miestami tvrdý, ale prevažne nezaujatý a humanistický postoj, a reagoval nimi na radikalizáciu časti uhorskej spoločnosti po neúspechu reforiem Márie Terézie na riešenie cigánskej otázky.¹²⁹ Augustini obhajoval politiku panovníčky a domnieval sa, že jej reformy budú v konečnom dôsledku úspešné. Veril, že správnu cestu k vytvoreniu podmienok na asimiláciu Cigánov nepredstavuje ich prenasledovanie a vyhánanie, ale poznanie. Okrem svojich prevažne etnografických zistení sa v knihe s istou dávkou skepticizmu zmienil aj o postrehu a záveroch študenta Istvána Váliho, ktorý si na Univerzite v Leidene všimol podobnosti viacerých slov indických študentov s výrazmi používanými Cigánmi v Uhorsku.¹³⁰ Paradoxne, bola to práve táto „anekdota“ v podstate z tretej ruky, ktorá sa ukázala byť kľúčovým podnetom pre jazykovedcov Jakoba C. Ch. Rüdigerera, Heinricha M. G. Grellmanna a Williama Marsdena, považovaných za zakladateľov romistiky, ktorí poukázali na lingvistickú príbuznosť jazyka Rómov so západnými indoárijskými jazykmi.¹³¹

Napriek zvýšenému vedeckému záujmu o rómske etnikum, i koncom 18. storočia stále voči nim pretrvávali silné predsudky. Svedectvom je nepochybne i proces s Cigánmi v Honte z roku 1782, ktorý z bežného vyšetrovania krádeže v mäsiarskom kráme prerástol po výsluchoch s využitím mučenia v Ľudožrútsku kauzu so 133 obvinenými osobami.¹³² Tento prípad vykazuje nielen znaky mon-

---

slovenčiny: AUGUSTINI, Samuel ab HORTIS. *Cigáni v Uhorsku / Zigeuner in Ungarn 1775*. Bratislava: Štúdio -dd-, 1995.

129 URBANCOVÁ, Viera. Samuel Augustini ab Hortis a jeho zabudnutá monografia o Cigánoch v Uhorsku. In: AUGUSTINI, Samuel ab Hortis. *Cigáni v Uhorsku. O dnešnom stave, zvláštnych mravoch a spôsobe života, ako aj o ostatných vlastnostiach a danostiach Cigánov v Uhorsku*. Preklad Viera Urbancová. Bratislava: Štúdio - dd, 1995. s. 4 – 6.

130 AUGUSTINI, S. ab Hortis. *Cigáni*, s. 51 – 52, 71 – 72; HANCOCK, I. *The Pariah*, s. 36; HANCOCK, Ian. The Hungarian Student Vályi István and the Indian Connection of Romani. In: *The Romani Archives and Documentation Center*. https://radoc.net/radoc.php?doc=art_b_history_stefanvalyi&lang=fr&articles=true

131 RÜDIGER, Jakob Carl Christoph. Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien. In: *Neuester Zuwachs der teutschen, fremden und allgemeinen Sprachkunde in eigenen Aufsätzen, Bücheranzeigen und Nachrichten*. Leipzig: Kummer, 1782, s. 35 – 84; MARSDEN, William. Observations on the language of the Gypsies. In: *Archaeologia*, 1785, roč. 7, s. 382 – 386; GRELLMANN, Heinrich Moritz Gottlieb. *Historischer Versuch über die Zigeuner betreffend die Lebensart und Verfassung Sitten und Schicksale dieses Volks seit seiner Erscheinung in Europa und dessen Ursprung*. Göttingen: Johann Christian Dieterich, 1787, s. 358.

132 VAJNA, K. *Hazai régi büntetések II*, s. 251 – 298; PUSKÁS, Péter a József VÉGH. *Előítélet és vérpád*. Budapest: Mikszáth Kiadó, 1998; PAÁR, Ádám. Cigány emberevők?: egy per tanulságai. In: *Kisebbségkutatás*, 2011, roč. 20, č. 4, s. 537 – 549; LENGYELOVÁ, Tünde.

ster procesu typu honu na čarodejnice, ale i paralely s falošnými obvineniami Židov z únosov detí a rituálnych vražd. Extrémnym príkladom je aj postavenie sedmohradských Rómov, z ktorých mnohí boli nielen marginalizovaní, ale doslova v otrockom postavení vo vlastníctve aristokratov, ortodoxných kláštorov alebo menších súkromníkov. Ich vlastníci s nimi disponovali ako s iným hnutelným majetkom, mohli ich predávať za peniaze či vymieňať za iný tovar; k ich oslobodeniu dochádza až v revolučných rokoch 19. storočia.¹³³

Židia

Na rozdiel od Rómov, ktorí mali tendenciu prijať, respektíve prispôbiť si náboženstvo krajiny, v ktorej sa usadili, židovské etnikum si pokiaľ nebolo nútené ku konverzii, ponechávalo svoju vlastnú vieru.¹³⁴ Zviazanosť židovskej etnicity s vlastným náboženstvom – judaizmom vytváralo špecifikum tejto skupiny, pričom z pohľadu kresťanov to boli predovšetkým náboženské rozdiely, ktoré ich viedli k marginalizácii Židov.¹³⁵

V protiklade k Rómom, ktorí patrili prevažne k nižším až najnižším vrstvám, židovské etnikum bolo spoločensky značne diverzifikované. Na pomyselnom vrchole boli Židia pracujúci od obdobia vrcholného stredoveku v kráľovských úradoch alebo poskytujúci pôžičky a tovar aristokracii, od raného novoveku označovaní ako dvorskí Židia (*Hoffjuden*). V istom zmysle išlo o židovskú aristokraciu, ktorá za svoje služby získala rôzne spoločenské privilégia, ktoré boli bežným židovským obchodníkom, remeselníkom a chudobným Židom odopreté.¹³⁶

Počiatky židovskej prítomnosti v Panónskom regióne siahajú do rímskeho obdobia.¹³⁷ V ranom stredoveku sa stretávame so Židmi ako s kupcami s otrokmi

---

Bátovce 1711 – 1848. In: BÁTŮVSKÁ, Jarmila a kol. *Bátovce. Monografia obce*. Bátovce: História, 2022, s. 122 – 123.

133 VIOREL Achim. *The Roma in Romanian History*. Budapest: Central European University Press, 2004, s. 27 – 143.

134 Podľa odhadov Židia v Uhorsku nikdy netvorili viac než 2 – 3% obyvateľov. KATZ, Jacob. *Tradition and Crisis: Jewish Society at the End of the Middle Ages*. Preklad Bernard Dov Cooperman. New York: NYU Press, 1993, s. 11.

135 Geremek upozorňuje na rozdielne atribúty stredovekého a novovekého antisemitizmu. GEREMEK, Bronisław. Jews in Christian Society – from Segregation to Exclusion. In: ZAREMSKA, H. *Bronisław Geremek on the Middle Ages*, s. 227.

136 K fenoménu dvorských Židov pozri: ISRAEL, Jonathan I. *European Jewry in the Age of Mercantilism 1550–1750*. Oxford: Oxford University Press, 1985, s. 123 – 144.

137 Dokázateľne do konca 2. storočia n. l., keď Marcus Aurelius prevlel časť vojska zo sýrskej provincie, medzi ktorým boli aj židovskí vojaci, do Panónie. Existujú ale indicie, že medzi rímskou posádkou sa Židia nachádzali už i predtým. PÓCZY Klára. A zsidók Pannóniában. In: GERŐ, László et al. *Magyarországi zsinagógák*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó, 1989, s. 13; SCHEIBER, Alexander. *Jewish inscriptions From the 3rd century to 1686*. Budapest:

a iným tovarom. Medzi ich obchodné trasy patrila aj riečna doprava po Dunaji smerom do Bavorska. Prvé židovské osídlenia sa nachádzali často pod ochranou biskupov pri ich sídlach, predovšetkým v západnej časti Uhorska (Šopron, Székesfehérvár, Vasvár, Körmend, Trnava, Trenčín, Nitra), z toho viaceré popri Dunaji (Bratislava, Komárno, Ostrihom, Budín), neskoršie sa spomínajú aj v Devíne, Pezinku, Hlohovci, Seredi, Skalici, Holíči a Šaštíne, v iných miestach skôr sporadicky.¹³⁸

Právne postavenie židovského etnika záviselo v zásadnej miere od postoja panovníka, ktorý ovplyvňovali nielen jeho osobné preferencie a inklinácie, ale i politický pragmatizmus a finančné potreby. Rôzne prístupy k židovskému etniku odzrkadľuje rámcovo aj uhorská legislatíva. Najstarším známym predpisom zaoberajúcim sa Židmi sú cirkevné ustanovenia synody v Szabolcsi z roku 1092 (v neskorších odpisoch z 15. a 16. storočia ako zákony Ladislava I.), ktoré Židom zakazovali brať si kresťanské ženy, vlastníctvo kresťanských otrokov a prácu v nedeľu a cez ďalšie kresťanské sviatky.¹³⁹ V podobne reštriktívnom duchu sa niesli aj dekréty Kolomana I. (1095 – 1116), ktoré okrem zákazu vlastníctva, obchodovania a prenajímania si kresťanských otrokov obmedzili práva Židov aj v obchodných a peňažných transakciách.¹⁴⁰ Tieto opatrenia mohli byť reakciou na zvýšený prílev Židov sťahujúcich sa z Čiech zo strachu pred križiackymi oddielmi, ktoré prechádzali na východ a dopúšťali sa voči nim na území Svätej ríše

---

MTA; Leiden: Brill, 1983, s. 13 – 14; MLYNÁRIK, Ján. *Dějiny Židů na Slovensku*. Praha: Academia, 2005, s. 15 – 16; PATAI, Raphael. *The Jews of Hungary: History, culture, psychology*. Detroit: Wayne State University Press, 1996, s. 21 – 26.

- 138 MARSINA, Richard. Das Judentum in der Slowakei im Mittelalter. In: *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland*, 1993, č. 92, s. 27; PATAI, R. *The Jews*, s. 34, MAREK, M. *Cudzie etniká*, s. 355 – 361; LYSÁ, Žofia. *Bratislava na ceste k privilegiu 1291. Štúdie k dejinám Bratislavy v 13. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2014, s. 88 – 89; BÁRKÁNY, Eugen a Ludovít DOJČ. *Židovské náboženské obce na Slovensku*. Bratislava: Vesna, 1991, s. 99; BÜCHLER, Róbert J. *Encyklopédia židovských náboženských obcí*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry; Jeruzalem; Yad Vashem – The Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority, 2009 – 2015, 1. – 4. diel; KUBÍNYI, András. A magyarországi zsidóság története a középkorban. In: *Soproni Szemle*, 1995, roč. 49, č. 1, s. 4 – 27.
- 139 ŠIMEKOVÁ, Slávka: Židia v právnych pamiatkach Uhorska za Arpádovcov. In: *Historický časopis*, 2000, roč. 48, č. 3, s. 401 – 416; ELIÁŠ, Marcel. Židia v právnych nariadeniach Arpádovcov. In: *Medea*, 2006, roč. 10, s. 77 – 99; DZIMKOVÁ, Zuzana. Antisemitizmus v stredovekom Uhorsku, jeho korene a prejavy. In: *7. študentská vedecká konferencia* [online]. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012, s. 491 – 506.
- 140 BAK, János M. et al. *The Laws of Medieval Kingdom of Hungary I. 1000 – 1301*. Bakersfield: Charles Schlacks Jr., 1989, s. 30 (*Decretum Colomani*, body 74, 75), 55 (bod 10), 57 (bod 26), 64 (Ostrihomska synoda, bod 62, 63), 65 – 66 (*de Iudeis*, body 1 – 7). K pravdepodobnému poradiu a datovaniu zákonov kráľa Ladislava I.: MÚCSKA, Vincent. *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia*. Bratislava: Stimul, 2004, s. 110 – 111.

rímskej a Čiech lúpenia a pogromov. Len vďaka zásahu kráľa Kolomana (vojenského i diplomatického) nedošlo k väčšiemu vyčistiťaniu križiakov i v Uhorsku.¹⁴¹ Komparácia Kolomanových protižidovských opatrení s obdobnými zákonmi v Európe ukazuje, že boli miernejšie a súčasne, že jeho nariadenia voči moslimským obyvateľom (Izmaeliti, Saraceni, Chvalízi)¹⁴² boli v porovnaní s tými proti Židom oveľa prísnejšie.¹⁴³ Kým však v prípade moslimského obyvateľstva cieľom panovníkov bola jeho asimilácia, u Židov išlo o segregáciu.¹⁴⁴

V roku 1222 vydáva Ondrej II. pod tlakom Zlatú bulu, ktorá favorizovala šľachtu, aristokraciu i duchovenstvo na úkor kráľovskej moci. V tomto svetle je treba vidieť i ustanovenie deklarujúce, že správcami mincovnej, soľnej a daňovej komory sa môžu stať šľachtici, a nie Izmaeliti a Židia, a nachádzame ho aj v zákone z roku 1231.¹⁴⁵ Reflektovalo to nielen faktický stav, keďže správa týchto úradov bola kvôli ich obchodným skúsenostiam často práve v rukách Židov a Izmaelitov, ale i vtedajšiu cirkevnú politiku, ktorá brojila proti zastávaniu verejných úradov Židmi. Pápežské napomenutia a korešpondencia však vypovedá o tom, že toto ustanovenie sa v praxi nedodržiavalo.¹⁴⁶ Pre postavenie Židov v Uhorsku malo v nasledujúcom období rozhodujúci význam privilégium Bela IV. z roku 1251 podľa vzoru židovských privilégií rakúskeho a štajerskeho vojvodu Fridricha II. Bojovného. Išlo pravdepodobne o jedno z opatrení panovníka, ktorými chcel obnoviť spustošenú krajinu po tatárskom vpáde.¹⁴⁷ Privilégium zaručovalo Židom viaceré práva a ochranu, novinkou bolo ich podriadenie priamo kráľovi a kráľovskej komore a zavedenie funkcie židovského sudcu (*Iudex iudeorum*), ktorého menoval panovník zo šľachticov usadených v mestách s početnejšou židovskou komunitou. Skutočnosť, že Židia opakovane žiadali panovníka Bela IV. o vyhotovenie overených kópií kvôli svojim sporom s mestami, ktoré nechceli uznať ich práva, svedčí o tom, že v praxi narážali na odpor a pa-

141 KOHN, Sámuel. *A zsidók története Magyarországon I. A legrégebb időktől a mohácsi vészig*. Budapest: Athenaeum, 1884, s. 165 – 169; BARON, Salo Wittmayer. *A social and religious history of the Jews. III – VIII. High Middle Ages, 500–1200*. New York: Columbia Univ. Press, 1957, s. 212 – 213.

142 MAREK, M. *Cudzie etniká*, s. 281.

143 BAK, J. et al. *The Laws*, s. 28 (*Decretum Colomani*, body 46 – 49), v podobnom duchu aj BEREND, Nora. *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary, c. 1000 – c.1300*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, s. 74 – 84.

144 MÚCSKA, V. *Uhorsko*, s. 112. K postaveniu nekresťanského obyvateľstva v Uhorsku pozri aj BEREND, Nora. *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary, c. 1000 – c.1300*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, s. 74 – 84.

145 BAK, J. et al. *The Laws*, s. 34 (bod 24), 38 (bod 18, namiesto daňovej komory sa uvádzajú iné verejné úrady).

146 PATAI, R. *The Jews*, s. 44 – 45.

147 PATAI, R. *The Jews*, s. 47 – 49.

novník kvôli postaveniu Židov v Uhorsku čelil aj pápežským napomenutiam.¹⁴⁸ Jeho vnuk, kráľ Ladislav IV. sa v roku 1279 uchýlil k obštrukciám voči synode v Budíne, ktorá sa na ňom snažila vynútiť si okrem iného aj rôzne zákroky voči nekresťanom, vrátane Židov.¹⁴⁹ Posledný Arpádovec Ondrej III. udelil v roku 1291 mestu Bratislava základné mestské privilégium, v ktorom deklaroval aj rovnoprávnosť pre Židov žijúcich v meste.¹⁵⁰

Počas 14. storočia dochádza najmä v západnej Európe ku krutému prenasledovaniu židovského etnika, často na základe falošných obvinení z rituálnych vražd detí.¹⁵¹ V Uhorsku bolo prostredie relatívne bezpečné. V roku 1360 síce vyhňa Ľudovít I. Židov z krajiny po tom, čo opakovane odmietali jeho ponuky na prestúpenie na katolícku vieru, ale dovolil im vziať si so sebou svoj hnutelný majetok a dokonca v niektorých prípadoch sa pričínil i o vrátenie ich pôžičiek.¹⁵² O štyri roky neskôr im panovník umožnil návrat a dokonca vytvoril novú funkciu kráľovského sudcu Židov *judex Judeorum totius regni*.¹⁵³

Žigmund Luxemburský mal k Židom pragmatický vzťah. Snažil sa od nich získať čo najviac peňazí a súčasne im poskytol za peniaze aj práva a privilégiá (znovupotvrdenie židovských zákonov Bela IV. a ich rozšírenie). Súčasne udelil niektorým aristokratickým rodinám právo, aby sa na ich majetkoch mohli usadiť Židia a predal im nad nimi plnú právomoc.¹⁵⁴ Po Žigmundovej smrti si Židia

148 MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Slovenský diplomatár: Tomus 2. Inde ab a. MCCXXXV usque ad a. MCCLX*. Bratislava: Obzor, 1987. s. 362 – 363 (č. 523); PATAI, R. *The Jews*, s. 51.

149 *Monumenta Hungariae Judaica*. Ed. Á. Friss. Budapest 1903, s. 52 – 53, n. 29; PATAI, R. *The Jews*, s. 52; BAK, János M. National Synods in Hungary in the Arpad Age (with Special Reference to the Synodus Budensis of 1279). In: KŁOCZOWSKI, Jerzy, POLAK, Wojciech a Paweł KRAS, ed. *Christianity in East Central Europe 2. Late Middle Ages / La Chretiené en Europe du Centre-Est. Le Bas Moyen Áge. Proceedings of the Commission Internationale d'Histoire Ecclésiastique Comparée*. Lublin: Instytut Europy Środkowo Wschodniej, 1996–99, s. 35–7; KOVÁCS, Viktória. Alter ego domini papae Nicolai III. Fülöp fermói püspök, szentszéki legátus magyarországi tevékenysége (1279 – 1281). In: KISS, Gergely, ed. *Varietas delectat: A pápai-magyar kapcsolatok sokszínusége a 11–14. században*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem BTK TTI, 2019, s. 117 – 121.

150 JUCK, Lubomír. *Výsady miest a mestečiek na Slovensku. (1238 – 1350)*. Bratislava: Veda, 1984, s. 74 – 76.

151 GRAUS, František. *Mor, flagelanti a vraždění Židů: 14. století jako období krize*. Preklad Jan Dobeš. Praha: Argo, 2020, s. 111 – 221.

152 Politika Jagelovcov a Mateja Korvína voči konkrétnym mestám: TANDLICH, Tomáš. *Židovská komunita v Bratislave za vlády Jagelovskej dynastie: Židia v uhorských tavernikálnych mestách Bratislava, Šoproň a Trnava na prelome stredoveku a novoveku*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2010, s. 33 – 68.

153 KOHN, S. *A zsidók története*, 1884. s. 162.

154 KOHN, S. *A zsidók története*, s. 180, 182, 324.

nechávali potvrdzovať tieto obnovené privilégia aj u nasledujúcich panovníkov, stretávali sa však neraz s ich nerešpektovaním zo strany miest. Matej Korvín zaviedol úrad židovského prefekta *princeps Judaeorum*, ktorý mal väčšie kompetencie než *judex Judeorum totius regni* (funkcia ktorého zanikla okolo r. 1440) a hlavne jeho vykonávaním poveril Žida, čím sa stal prvým skutočným reprezentantom židovskej komunity v Uhorsku a členom kráľovského dvora.¹⁵⁵ Na druhej strane, panovník zvýšil daňové zaťaženie Židov a opakovane anuloval dlžoby obyvateľov miest Židom.

Porážka pri Moháči mala negatívny dosah aj na židovské obyvateľstvo. Osmanom po obsadení Budína časť Židov zabili a asi 2000 z nich odviekli do Istanbulu a ďalších miest Osmanskej ríše podľa blízkovýchodného zvyku pri novodobytych územiach. Postavenie Židov sa však zhoršilo aj v neobsadených oblastiach. Uhorský snem sa pár týždňov po Moháči rozhodol vyhnáť z Uhorska všetkých Židov, ktorí sa ešte nachádzali na neokupovanom území. A aj keď všetky uznesenia snemu boli neskôr zrušené, Židia boli vyhnaní v roku 1526 zo Šoprone a následne i z Bratislavy. Roku 1529 boli po obvinení z rituálnej vraždy 30 Židia popravení a ostatní vyhnaní z Pezinka a v roku 1537 sa ich zbavili so súhlasom panovníka i Trnavčania.¹⁵⁶

Postavenie Židov v časti Uhorska pod vládou Habsburgovcov bolo v porovnaní s tými žijúcimi na území pod vládou Osmanov vo viacerých ohľadoch horšie. Po ich vyhnaní z miest sa niektorí usadili na majetkoch magnátov a živili sa predajom poľnohospodárskych a živočíšnych produktov, prenájmom krčiem a colníc, výrobou alkoholu i podomovým predajom. Roku 1647 Ferdinand III. po opakovaných sťažnostiach zakázal Židom účasť na výbere cla a deklaroval, že im nenáležia žiadne práva.¹⁵⁷

Len o málo lepšia bola situácia v Sedmohradsku, kde tureckí Židia síce získali najprv privilégium usadiť sa v Alba Iulii a venovať sa obchodu (1623), neskôr i poľnohospodárstvu (1653), ale súčasne snem rozhodol, aby cudzinci – Židia a Gréci nosili špeciálne označenie (1650). Najlepšie podmienky našli Židia pod osmanskou vládou – do ich vnútornej správy a náboženského života sa nijako nezasahovalo, pracovne sa uplatnili ako kupci, remeselníci, vyberači mýta a správcovia poplatkov a daní.

155 O židovských prefektoch: PATAI, R. *The Jews*, s. 85 – 107.

156 PATAI, R. *The Jews*, s. 178, 182 184; TANDLICH, Tomáš. Listina uhorskej kráľovnej Márie Habsburskej o vyhnaní židov z Bratislavy z roku 1526. In: *Acta Judaica Slovaca*, 1999, roč. 5, s. 7 – 9.

157 VENETIANER Lajos. *A magyar zsidóság története a honfoglalástól a világháború kitöréséig. Különös tekintettel a gazdasági és művelődési fejlődésére*. Budapest: Fő- Fővárosi Nyomda Részvénytárs, 1922, s. 56.

Pre Židov bol tragický nielen začiatok, ale i koniec osmanskej okupácie Uhorska, keď pri obsadzovaní Budína habsburské vojská mnohých Židov zabili, ich štvrť vyplenili, pričom zhorela i väčšina mesta. Pre nasledujúce obdobie boli charakteristické dve protichodné tendencie vo vzťahu k Židom. Na jednej strane sa kardinál Kolonič v rámci svojich protireformačných opatrení zasadzoval za postupné vyhostenie Židov z krajiny a proti ich usadzovaniu na oslobodených územiach, na druhej strane viedenský dvor i aristokrati potrebovali ich finančné a obchodné služby, takže sa usadzujú pod ich ochranou napríklad na majetkoch Esterházyovcov a Zičiovcov a v Podhradí bratislavského hradu bývali chránenci grófa Pálffyho.¹⁵⁸

Zákazy a obmedzenia vytlačali Židov z participácie na mnohých odvetviach obchodu, remesla i ďalších profesií. Uplatnenie mohli nájsť v oblastiach, ktoré boli z kresťanského pohľadu morálne problematické a na ktoré sa pozeralo nielen s dešpektom, ale ktoré sa neraz kresťanom vyslovene zakazovali. Predovšetkým išlo o úžeru a finančníctvo, ktorých výkon im na popularite nepridával.¹⁵⁹

Po roku 1726 sa zvyšuje imigrácia Židov do Uhorska (najmä do jeho západnej časti) z Čiech a Moravy v dôsledku politiky Karola VI. a tzv. familantských zákonov, ktoré mali obmedziť počet židovského obyvateľstva v rakúskych krajinách. Mária Terézia Židov finančne zaťažila zavedením špeciálnej židovskej dane (1746) a ani v iných ohľadoch sa ich situácia výraznejšie nezlepšila.

* * *

Novú etapu v postavení Židov predznamenovali až osvietenské reformy Jozefa II. Tolerančný patent (1781) síce z ústupkov voči nekatolíckym náboženstvám vylučoval judaizmus, reformačná politika Jozefa II. však priniesla Židom viaceré emancipačné ústupky: povolilo sa im usadzovanie v mestách (s výnimkou banských miest), štúdium na vyšších školách i univerzitách, prenájom pôdy, vykonávanie dovtedy nepovolených remesiel a zamestnaní a zrušila sa ich povinnosť nosiť osobitné označenie i zákaz vychádzania dopoludnia počas nediel a sviatkov.

Aj keď mali Židia v stredovekom a sčasti aj v ranonovovekom Uhorsku v porovnaní s inými krajinami priaznivejšie podmienky, pred prejavmi nenávisťi, nepriateľstva, násilia,¹⁶⁰ obvineniami zo zhanobenia hostie (Bratislava, 13. sto-

---

158 PATAI, R. *The Jews*, s. 188 – 9; HRADSKÁ, Katarína. *Židovská Bratislava*. Bratislava: Albert Marenčin PT, 2008, s. 44.

159 GRAUS, F. *Mor, flagelanti*, s. 237 – 247.

160 Napríklad v Trnave 1340, v Bratislave 1371: FRISS, Ármin, ed. *Magyar-Zsidó oklevéltár 1. 1092–1539*. Budapest: Az Izr. Magyar irodalmi társulat, 1903, s. 79 – 81, PATAI, R. *The Jews*, s. 66; KOHN, S. *A zsidók története*, s. 151, 173.

ročie)¹⁶¹ a z rituálnych vrážd (Trnava, 1494¹⁶² a 1537¹⁶³; Pezinok, 1529;¹⁶⁴ Orkucany, 1764,¹⁶⁵), ako aj pogromom (Trnava, 1391,¹⁶⁶ Bratislava,¹⁶⁷ Budín, 1525) ich neochránili ani privilégia, ani ochranné listiny či napomenutia panovníka a ďalších vplyvných osôb. Korene stredovekého židovského antisemitizmu, prípadne antijudaizmu, siahali až do prvých storočí nášho letopočtu, keď bola téza formujúceho sa kresťanstva o jedinej správnej viere konfrontovaná s presvedčením Židov o vyvolenosti židovského národa a s ich nechotou prijať kresťanskú doktrínu. Exkluzivizmus a teologické rozdiely dvoch najbližších náboženstiev, umocnené pravdepodobne i archetypálnym strachom z inakosti, ktorú rozdielna židovská kultúra a zvyky pre kresťanov stelesňovala, vyústili v extrémne nepriateľský postoj ranokresťanskej cirkvi voči Židom. Židia sa v očiach väčšinovej stredovekej kresťanskej spoločnosti stali symbolom odlišnosti a mnohých negatívnych vlastností, ich vyhnanstvo a diaspóra boli považované za boží trest za ukrižovanie Krista.

-
- 161 *Kódex Menor (Memorbuch)* z Mainzu spomína mučeníkov z Bratislavy vrátane rabína Jonaha (*Jonach/Yonah bar Saul*) a ďalších Židov bez udania roku. Podľa chronologického usporiadania datovaných prípadov sa tak mohlo stať v rozpätí rokov 1243 – 1287. KOHN, S. *A zsidók története*, s. 67, 127 (cituje *Revue des études juives*, 1882, roč. 14, č. 1); GROSS, David. Vonkajší rámec dejín Židov v Bratislave In: GOLD, Hugo, ed. *Židia v Bratislave v minulosti a súčasnosti*. Bratislava: Vydavateľstvo Marenčin PT, 2010, s. 19; PATAI, R. *The Jews*, s. 39.
- 162 [BONFINI, Antonio.] *Antonii Bonfinii rerum hungaricarum decades quinque*. Posonii: Typis Royerianis, 1744, s. 563 – 564. Udalosť reflektuje v žalospeve aj židovský autor Jošua ben Chajim. In: BÁRKÁNY, E. a L. DOJČ. *Židovské náboženské obce*, s. 121 – 123; UJVÁRI, Péter, ed. *Magyar Zsidó Lexikon*. Budapest: A Magyar Zsidó lexikon kiadása, 1929, s. 637; JURÍKOVÁ, Erika. Kauza údajnej rituálnej vraždy kresťanského chlapca v Trnave (1494) pripisovanej Židom v Noticiách Mateja Bela. In: *Studia Historica Tyrnaviensia*, 2004, roč. 4, s. 149 – 158.
- 163 Podľa niektorých indícií je možné, že takéto obvinenie sa objavilo v Trnave i v roku 1537, dva roky pred vyhnaním Židov z mesta. MARSINA, R. Das Judentum, s. 34; RÁBIK, Vladimír. Trnava. In: ŠTEFÁNIK, M. a J. LUKAČKA. *Lexikon stredovekých miest*, s. 531, 533–5; ŠIMONČIČ, Jozef. Židia v Trnave v stredoveku. In: *Mojej Trnave*, s. 30 – 39.
- 164 KOHN, S. *A zsidók története*, s. 394; uJVÁRI, Péter: zsidó lexikon budapest 1929, s. 97; ČECHOVÁ, Františka. *Tragédia pezinských Židov v pamäti obyvateľov mesta*. Pezinok: Mesto Pezinok, 2008, s. 12; DUBOVSKÝ, Ján Milan. Tragédia židovskej komunity v Pezinku v r. 1529. In: DUBOVSKÝ, Ján Milan, ed. *Peripetie slobody. Pezinská čítanka*. Pezinok: Mesto Pezinok, 1997, s. 44 – 48; PATAI, R. *The Jews*, s. 183–4.
- 165 AUSTERLITZ, Teodor. *Die letzte Folterprozedur in der öst.-ung. Monarchie: der „Kodesch von Orkuta“*. Prešov: Jüdischer Museumverein, 1993; AUSTERLITZ, Teodor a Peter KÓNYA. „Kodeš“ z Orkucan. *Súdny proces na základe falošného obvinenia z rituálnej vraždy v r. 1764*. Prešov: PVT a.s. a ŽNO, 1993, s. 7 – 20; KÓNYA, Peter. Orkucianska „rituálna vražda“ v roku 1764. In: *Historia Ecclesiastica*, 2016, roč. 7, č. 1, s. 39 – 45.
- 166 Podľa textu židovského náhrobku: KOHN, S. *A zsidók története*, s. 173, 349.
- 167 FAUST, Ovidius. Krátke dejiny Židov v Bratislave. In: *Zo starých zápisnic mesta Bratislavy*. Bratislava, 1933, s. 78 – 80.

Záver

Stredoveká i ranonovoveká spoločnosť bola výrazne hierarchická a život človeka v týchto obdobiach do značnej miery ovplyvňovala stavovská príslušnosť rodiny, do ktorej sa narodil a jej spoločenské postavenie a materiálne zabezpečenie. Čím nižšie stál človek na pomyselnom spoločenskom rebríčku, tým väčšie bolo riziko, že sa ocitne na periférii spoločnosti. Medzi rizikové faktory patrilo okrem extrémnej chudoby a problematického rodinného pôvodu, aj vykonávanie podradných povolání, kočovný a potulný spôsob života, strata cti a kriminálna minulosť, za istých okolností i príslušnosť k menšinovému etniku či náboženstvu, a v poslednom rade i ženské pohlavie.

Ľudia na okraji tvorili veľmi heterogénne skupiny, pričom dôvodom ich marginalizácie bola buď chudoba, alebo negatívny pohľad majoritnej spoločnosti, ktorý pramenil zo strachu z neznámeho a tabuizovaného, z intolerancie k inakosti a cudzej kultúre, sčasti aj z tradovaných predsudkov a povier. Najčastejšou príčinou primárnej marginalizácie a súčasne i dôvodom, prečo ľudia nepohrdli ani nečestnými podradnými zamestnaniami a uchýľovali sa k pochybným spôsobom obživy, či dokonca ku kriminálnym aktivitám bola chudoba.

Chudoba bola nielen endogénnym kriminogénnym faktorom, ale nemajetní boli vo zvýšenej miere postihovaní aj fyzickými, zneuctujúcimi trestami a vykázáním z mesta, čo urýchlilo, resp. definitívne spečatilo ich marginalizáciu. Milosrdenstvo bolo od 16. storočia čoraz viac preukazované len niektorým chudobným. Prednosť pri poskytovaní almužien a útočiska v špitáloch mali predovšetkým „skutoční“ a domáci žobráci s vážnym telesným postihnutím, invalidi, miestni rodáci alebo ľudia dlhšie žijúci na území mesta či obce. Ostatní žobráci a tuláci, schopní a zdraví, ale bez stabilnej a poctivej práce boli ako nebezpeční a neužitoční morálne odsudzovaní a kriminalizovaní, čo utvrďovalo ich pozíciu na okraji spoločnosti.

Spoločnou črtou ľudí na okraji bol ich negatívny obraz v očiach majoritnej spoločnosti, na ktorom sa vrstvil nánosy predsudkov, povier a legend, výsledkom bol často priam dehumanizujúci a démonizujúci portrét. Židia sa napríklad vykresľovali ako tí, ktorým Satan zaviazal oči a boli obviňovaní z vraždy Ježiša, zo spojenectva s diablom, ba dokonca ich ako diablov s rohami a kopytami stredoveká ikonografia aj zobrazovala.

V 13. storočí sa objavujú asociácie Židov s rôznymi druhmi zvierat, napríklad hlava capa v rukách personifikovanej synagógy symbolizovala roztopašnosť a svojhlavosť, bazilišok smrteľné nebezpečenstvo, škorpion klamstvo, zradu a jed, prasa ziskuchtivosť, chlípnosť, žravosť i nečistotu.¹⁶⁸

---

168 ZAREMSKA, H. Lidé na okraji, s. 352 – 353.

Patristická teológia vylučovala heretikov a neznabohov zo spoločnosti veriacich ako nepriateľov Krista. Podľa učenia Augustína patrili do civitas diaboli.¹⁶⁹ Ak sa heretikov nepodarilo primäť ani násilím k pokániu a prinavráteniu sa ku pravej cirkvi, a nekresťanov ku konverzii, bol to v oboch prípadoch argument na ich elimináciu.

Negatívny obraz ľudí na okraji vytváral stereotypy, ktoré sa používali ako argument na ospravedlnenie pre rôzne marginalizačné stratégie – odlišenia, zákazov, segregácie a perzekúcie. Okrem rôznych reštriktívnych opatrení v legislatíve, dôležitým znakom vylúčenia sa stali odlišujúce a súčasne zneuctujúce prvky a symboly (forma či farba odevu a doplnkov), ktoré marginalizované skupiny boli nútené nosiť – týkalo sa to niektorých heretikov, Židov (špicatý klobúk, žltá hviezda), prostitútok (žltá šatka či stužka, slamený veniec), niekde i katov a medzi trvale označených môžeme počítať aj kriminálnikov, teda ľudí odsúdených na biľagujúce a zmrzačujúce tresty. Znevažujúceho charakteru boli nielen tresty pre ľudí odsúdených za rôzne delikty, najmä mravnostného charakteru (pranier, fyzické tresty), ale aj židovské prísahy, ktoré obsahovali rôzne degradujúce elementy a rituály.¹⁷⁰

Stereotypy, predsudky a negatívny obraz vytvárali podhubie pre podozrenia a obvinenia z nepriateľských a kriminálnych aktov. Napríklad Rómovia, tuláci a žobráci boli podozriví nielen z krádeží a nemravného a nekresťanského spôsobu života, ale neraz i z mágie, vyzvedačstva či podpaľáčstva, ako aj z šírenia chorôb. Židom sa takisto pripisovalo rozširovanie moru, malomocenstva, okrem toho aj otrava studní, únosy a rituálne vraždy.¹⁷¹ Najmä v krízových obdobiach a počas sociálnych nepokojov sa mohla prebudiť navonok latentná averzia a veľmi rýchlo prerásť v otvorený antisemitizmus, ktorý viedol k obvineniam, ba až k pogromom. František Graus takéto udalosti nazýval spoločenským bleskozvodom, keď sa nielen Židia, ale aj iné okrajové skupiny stávali obetnými baránkami a zvalovala sa na nich vina za katastrofy a negatívne javy. Tieto násilnosti a falošné obvinenia sa nedajú zvaliť len na vyčíňanie akejsi „spodiny“, ale častokrát sa minimálne na plánoch podieľali i príslušníci vyšších vrstiev, vrátane panovníkov.¹⁷² Svedčí to o tom, že antisemitizmus bol silný a rozšírený naprieč spoločenskými vrstvami a postihoval aj vzdelancov, vrátane tých osvie-

169 ZAREMSKA, H. Lidé na okraji, s. 348.

170 BAK, János M. et al. *The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary in Three Parts (1517)*. Bakersfield: Charles Schlacks Jr., 2005, s. 424 – 425 (III, 36. §1).

171 KRIEDEL, Maurice. Židé. In: LE GOFF, Jacques a SCHMITT, Jean-Claude, ed. *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 900 – 901; ZAREMSKA, H. Lidé na okraji, s. 347 – 350; GRAUS, F. *Mor; flagelanti*, s. 223 – 226, 237.

172 GRAUS, F. *Mor; flagelanti*, s. 249.

tenských.¹⁷³ Zjavná je i kontinuita zažitých a tradovaných vzorcov riešenia aj v nasledujúcich obdobiach,¹⁷⁴ a aj napriek tragickej skúsenosti 20. storočia s holokaustom, predsudky a antisemitizmus pretrvávajú v transformovanej podobe až do súčasnosti.¹⁷⁵

O autorovi / About the author

Mgr. Blanka Szeghyová, PhD.

Historický ústav, v. v. i., Slovenská akadémia vied

Klemensova 19, 814 99 Bratislava

Slovenská republika

e-mail: blanka.szeghyova@savba.sk

<https://orcid.org/0000-0002-7324-4482>

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57193487567>

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/1854682>

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Primárne zdroje / Primary sources

Danieli Turci Diarium ab anno 1548 usque 1559, Rukopis v Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattár, Fol. Lat. 3117.

Edície prameňov a publikované pramene / Source editions and Published editions

[AUGUSTINI, Samuel ab Hortis]. Von dem heutigen Zustande der Zigeuner in Ungarn. In: *Allernädigste privilegierte Anzeigen aus sämtlichen kaiserlich. königl. Erbländer V.* Wien: 1775, s. 159–416; VI, 1776, s. 7–168.

AUGUSTINI, Samuel ab HORTIS. *Cigáni v Uhorsku / Zigeuner in Ungarn 1775*. Bratislava: Štúdio -dd-, 1995, 203 s.

---

173 Napríklad nelichotivé vyjadrenia Mateja Bela v jeho diele *Notitia Hungariae novae historico-geographica I., II.* Vienna, 1735 – 1736. TIBENSKÝ, Ján, ed. *Bratislava Mateja Bela*. Bratislava: Obzor, 1984. 225 s. 134 – 136.

174 Obvinenia z rituálnej vraždy i pogromy sa občas vyskytli aj v 19. a 20. storočí: RYBÁŘOVÁ, Petra. Chiméra rituálnej vraždy. Údajné zločiny Židov v Rakúsko-Uhorsku a ich ohlas na Slovensku. In: *Storočie procesov*, s. 25 – 39; MISKOLCZY, Ambrus. „...a zem sa nám pod nohami otvorila“ : židovský pogrom v Bratislave 23. – 24. apríla 1848. In: CZOCH, Gábor, ed. *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Bratislava: Kalligram, 2006, s. 372 – 407.

175 BÚTOROVÁ, Zora a Martin BÚTORA. Wariness Towards Jews as an Expression of Post-Communist Panic: The Case of Slovakia. In: *Czechoslovak Sociological Review*, 1992, roč. 28, s. 92 – 106.

- [BONFINI, Antonio]. *Antonii Bonfinii rerum hungaricarum decades quinque*. Posonii: Typis Royerianis, 1744, 575 s.
- AUSTERLITZ, Teodor a KÓNÝA, Peter. „Kodeš“ z Orkucan. *Súdny proces na základe falošného obvinenia z rituálnej vraždy v r. 1764*. Prešov: PVT a.s. s ŽNO v Prešove, 1993, s. 7–20. ISBN 80-967031-2-9.
- AUSTERLITZ, Teodor. *Die letzte Folterprozedur in der öst.-ung. Monarchie: der „Kodesch von Orkuta“*. Prešov: Jüdischer Museumverein, 1933, 40 s.
- BAK, János M. et al. *The Laws of Medieval Kingdom of Hungary I. 1000 – 1301*. Bakersfield: Charles Schlacks Jr., 1989, 176 s.
- BAK, János M. National Synods in Hungary in the Arpad Age (with Special Reference to the Synodus Budensis of 1279). In: KŁOCZOWSKI, Jerzy, POLAK, Wojciech a KRAS, Paweł, ed. *Christianity in East Central Europe 2. Late Middle Ages / La Chréienté en Europe du Centre-Est. Le Bas Moyen Âge. Proceedings of the Commission Internationale d'Histoire Ecclésiastique Comparée*. Lublin: Instytut Europy Środkowo Wschodniej, 1996–99, s. 33–39.
- BAK, János M. et al. *The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary in Three Parts (1517)*. Bakersfield: Charles Schlacks Jr., 2005, 694 s. ISBN 9781884445408.
- FRISS, Ármin, ed. *Magyar-Zsidó oklevéltár I. 1092 – 1539*. Budapest: Az Izr. Magyar irodalmi társulat, 1903, 524 s.
- Hain Gáspár Lócsei Kronikája*. Ed. Jeromos Bal, Jenő Förster, Aurel Kauffmann. Lócse: Reiss, 1910–1913, 558 s.
- JUCK, Lubomír. *Výsady miest a mestečiek na Slovensku. (1238 – 1350)*. Bratislava: Veda, 1984, 196 s.
- KOLOSVÁRI, Sándor a ÓVÁRI, Kelemen, ed. *Corpus statutorum Hungariae municipalium: II/1 A tiszáninneni törvényhatóságok jogszabályai. Vármegyei statutumok: 1552 – 1800*. Budapest: MTA, 1890, 521 s.
- KOLOSVÁRI, Sándor a ÓVÁRI, Kelemen, ed. *Corpus statutorum Hungariae municipalium: II/2. Statuta et Articuli municipiorum Hungariae Cis-Tibiscanorum. / A tiszáninneni törvényhatóságok jogszabályai. Kiváltságolt kerületi statutumok 1370 – 1799 és városi statutumok 1404 – 1773*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1890, 422 s.
- KOLOSVÁRI, Sándor a ÓVÁRI, Kelemen, ed. *Corpus statutorum Hungariae municipalium III/A tiszántúli törvényhatóságok jogszabályai*. Budapest: MTA, 1892, 801 s.
- KOLOSVÁRI, Sándor a ÓVÁRI, Kelemen, ed. *Corpus statutorum Hungariae municipalium IV/2 Statuta et articuli municipiorum Hungariae Cis Danubianorum. / A dunáninneni törvényhatóságok jogszabályai. Szabad Királyi városi statutumok: 1376 – 1800*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1897, 842 s.
- MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Slovenský diplomatár. Tomus 2. Inde ab a. MCCXXXV usque ad a. MCCLX*. Bratislava: Obzor, 1987, 608 s.
- MAGYARY-KOSSA, Gyula. *Magyar orvosi emlékek I*. Budapest: A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1929, 368 s.
- MAGYARY-KOSSA, Gyula. *Magyar orvosi emlékek III*. Budapest: Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1931, 522 s.
- TIBENSKÝ, Ján, ed. *Bratislava Mateja Bela*. Bratislava: Obzor, 1984, 225 s.

Sekundárne zdroje / Secondary sources

- AUSTERLITZ, Teodor a KÓNÝA, Peter. „Kodeš“ z Orkucan. *Súdny proces na základe falošného obvinenia z rituálnej vraždy v r. 1764*. Prešov: PVT a.s. a ŽNO, 1993, 24 s. ISBN 80-967031-2-9.
- BÁRKÁNY, Eugen a DOJČ, Ludovít. *Židovské náboženské obce na Slovensku*. Bratislava: Vesna, 1991, 438 s.
- BARON, Salo Wittmayer. *A social and religious history of the Jews. III – VIII. High Middle Ages, 500 – 1200*. New York: Columbia Univ. Press, 1957, 340 s. ISBN-13 978-0231088404.
- BEHRINGER, Wolfgang. *Chonrad Stoeckhlin a „noční houf“: příběh z raného novověku*. Praha: Argo, 2018, 200 s. ISBN 978-80-257-2679-2.
- BEREND, Nora. *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and ‚Pagans‘ in Medieval Hungary, c.1000 – c.1300*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, 340 s. doi:10.1017/CBO9780511523106.
- BINDER, Mátýás. A romákkal kapcsolatos levéltári forrásfeltárás és forráskiadás Magyarországon. In: *Romológia folyóirat*, 2014, roč. 2, č. 6–7, s. 64–78.
- BLOCK, Martin. *Zigeuner, ihr Leben und ihre Seele*. Leipzig: Bibliographisches Institut, 1936, 219 s.
- BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin: Osveta, 1989, 370 s. ISBN 8021700041.

- BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava: SAV, 1973, 360 s.
- BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998, 179 s. ISBN 80-7184-518-3.
- BÜCHLER, Róbert J. *Encyklopédia židovských náboženských obcí*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry; Jeruzalem; Yad Vashem – The Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority, 2009 – 2015, 1. – 4. diel, 256, 240, 340 a 267 s.
- BÚTOROVÁ, Zora a BÚTORA, Martin. *Wariness Towards Jews as an Expression of Post-Communist Panic: The Case of Slovakia*. In: *Czechoslovak Sociological Review*, 1992, roč. 28, s. 92 –106. <http://www.jstor.org/stable/41133197>.
- ČECHOVÁ, Františka. *Tragédia pezinských Židov v pamäti obyvateľov mesta*. Pezinok: Mesto Pezinok, 2008, 124 s. ISBN 978-80-970072-8-7.
- DANIEL, Bartoloměj. *Dějiny Romů. Výbrané kapitoly z dějin Romů v západní Evropě, v Českých zemích a na Slovensku*. Olomouc: PedF UP, 1994, 199 s.
- DRENKO, Jozef. *Rómska primáška Panna Cinková*. In: MANN, Arne, ed. *Neznámi Rómovia*. Bratislava: Inter Science Press, 1992 s. 117 – 126.
- DUBOVSKÝ, Ján Milan. *Tragédia židovskej komunity v Pezinku v r. 1529*. In: DUBOVSKÝ, Ján Milan ed. *Peripetie slobody. Pezinská čítanka*. Pezinok: Mesto Pezinok, 1997, s. 44 – 48.
- DUCHOŇ, Michal a DUCHOŇOVÁ, Diana. *Ľudia na okraji spoločnosti*. In: DUCHOŇOVÁ, Diana et al. *Človek raného novoveku*. Bratislava: Veda a Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2020, s. 290 – 311. ISBN 978-80-224-1887-4.
- DUKA, Norbert. *K histórii robotárne a jej budovy v Bratislave*. In: *Bratislava. Ročenka mestského múzea*, 1969, roč. 4, s. 167 – 208.
- DUKA, Norbert. *Verejné zdravotníctvo v dobe osvietenскеj*. In: *Bratislava. Ročenka mestského múzea*, 1966, č. 2, s. 101 – 129.
- DÜLMEN, Richard van. *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*. Preklad Boček, Josef. Praha: Dokořán, 2003, 107 s. ISBN 80-86569-43-8.
- DZIMKOVÁ, Zuzana. *Antisemitizmus v stredovekom Uhorsku, jeho korene a prejavy*. In: *7. Študentská vedecká Konferencia* [online]. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012, s. 491 – 506.
- ELIÁŠ, Marcel. *Židia v právnych nariadeniach Arpádovcov*. In: *Medea*, 2006, roč. 10, s. 77 – 99.
- ELIAV-FELDON, Miriam. *Gypsies, or Such as Do Counterfeit*. In: *Renaissance Impostors and Proofs of Identity*. London: Palgrave Macmillan, 2012, s. 121 – 136. ISBN 978-1-349-36138-0. https://doi.org/10.1057/9781137291370_5
- Encyklopédia Slovenska*. I. zv. A – D. Bratislava: Veda SAV, 1977, 624 s.
- FAUST, Ovidius. *Zo starých zápisníč mesta Bratislavy*. Bratislava: Universum, 1933, 291 s.
- FLOREKOVÁ, Iveta. *Procesy s čarodějnicami na Orave*. In: *Zborník Oravského múzea*, 2011, roč. 28, s. 45 – 61.
- FRANCEK, Jindřich. *Katovské řemeslo v českých zemích*. Hradec Králové: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, 2007, 104 s. ISBN 978-80-85031-70-1.
- FRANCEK, Jindřich. *Zločin a trest v českých dějinách: nové vydání rozšířené o paměti prvního československého kata*. Praha: Rybka Publishers, 2000, 543 s. ISBN 80-86182-57-6.
- FRASER, Angus. *Cikáni*. Preklad a doplnková kapitola *Stručné dějiny Romů v Čechách a na Slovensku* Marta Miklušáková. Praha: NLN – Nakl. Lidové noviny, 1998, 375 s. ISBN 80-7106-212-X.
- GEREMEK, Bronislaw. *Criminalité, vagabondage, paupérisme: la marginalité a l'aube des temps modernes*. In: *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 1974, roč. 21, č. 3, s. 337 – 375.
- GEREMEK, Bronislaw. *Cyganie w Europie średniowiecznej i nowożytnej*. In: *Przegląd Historyczny*, 1984, roč. 75, č. 3, s. 569 – 596.
- GEREMEK, Bronislaw. *Človek na okraji ve středověku*. In: LE GOFF, Jacques ed. *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, s. 291 – 312. ISBN 80-7021-274-8.
- GEREMEK, Bronislaw. *Gypsies in Medieval Europe*. In: ZAREMSKA, Hanna, ed. *Bronislaw Geremek on the Middle Ages*. Preklad do angličtiny George Szenderowicz. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2017, s. 269 – 301. ISBN 978-83-63352-98-1. <http://rcin.org.pl>
- GEREMEK, Bronislaw. *Inutiles au monde. Truands et misérables dans l'Europe moderne, 1350 – 1600*. Paris: Éditions Gallimard/Julliard, 1980, 256 s. ISBN 207029966X.
- GEREMEK, Bronislaw. *Jews in Christian Society – from Segregation to Exclusion*. In: ZAREMSKA, H. ed. *Bronislaw Geremek on the Middle Ages*, s. 225 – 268.

- GEREMEK, Bronisław. *Ludzie marginesu w średniowiecznym Paryżu : XIV – XV wiek*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN, 1971, 325 s. Francúzsky preklad: *Les Marginaux parisiens aux XIVe et XVe siècles*. Paris: Flammarion, 1976, 353 s; anglický: *The Margins of Society in Late Medieval Paris*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987, 330 s.
- GEREMEK, Bronisław. *Najemna síla roboczq w rzemiośle Paryża , XIII-XV w: studium o średniowiecznym rynku síly roboczey*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962. 199 s. Francúzsky preklad: GEREMEK, Bronisław. *Le salariat dans l'artisanat parisien aux XIIIe-XVe siècles. Étude sur le marché de la main-d'oeuvre au Moyen Age*. Traduit par Posner, Anna et Klapisch-Zuber, Christiane. Mouton & Company, 1968, 147 s; taliansky: *Salariati e artigiani nella Parigi medievale (secoli XIII-XV)*. Firenze: Sansoni, 1975; 1990, 182 s. ISBN 8838311161.
- GEREMEK, Bronisław. Problem of Impurity in the Minds of Medieval Society. In: ZAREMSKA, H. ed. *Bronisław Geremek on the Middle Ages*. Preklad do angličtiny George Szenderowicz. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2017, s. 302 – 309. ISBN 978–83–63352–98–1. <http://rcin.org.pl>
- GEREMEK, Bronisław. *Slitování a šibenice. Dějiny chudoby a milosrdenství*. Preklad Jaroslav Šubrt. Praha: Argo, 1999, 262 s. ISBN 80-7203-228-3. Pôvodne ako *La pietà e la forca. Storia della miseria e della carità in Europa*. Roma; Bari: Laterza, 1986; nemecky: *Geschichte der Armut. Elend und Barmherzigkeit in Europa*. München: Artemis Verlag, 1988, 328 s; poľsky: *Litość a szubienica. Dzieje nędzy i miłosierdzia*. Warszawa: Czytelnik, 1989, 307 s; anglicky: *Poverty: a History*. Cambridge, Mass.: Blackwell, 1994, 273 s.
- GEREMEK, Bronisław. Social Margins of the Pre-Industrial Age – Categories and Comparative Problems, In: ZAREMSKA, Hanna, ed. *Bronisław Geremek on the Middle Ages*. Preklad do angličtiny George Szenderowicz. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2017, s. 151 – 169. ISBN 978–83–63352–98–1.
- GEREMEK, Bronisław. *Świat „opery żebraczej”*. *Obraz włóczęgów i nędzarzy w literaturach europejskich XV-XVII wieku*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy powieść historyczna, 1989, 366 s. ISBN 8306004280; taliansky: *La stirpe di Caino: L'immagine dei vagabondi e dei poveri nelle letterature europee dal XV al XVII secolo (La Cultura)*. Milano: Il Saggiatore, 1988, 380 s.
- GEREMEK, Bronisław. *Życie codzienne w Paryżu Franciszka Villona*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1972, 285 s; taliansky: *I bassifondi di Parigi nel Medioevo. Il mondo di François Villon*. Laterza, 1990, 360 s.
- GIDDENS, Anthony a SUTTON, Philip W. *Sociology*. Cambridge: Polity, 2017, 1192 s. ISBN 978-0-7456-9668-3.
- GOODICH, Michale, ed. *Witnesses at the Margins of Medieval Society*. University of Pennsylvania Press, 1998, 288 s. ISBN-10 9780812216547.
- GRAUS, František. *Chudina městská v době předhusitské*. Praha: Melantrich, 1949, 236 s.
- GRAUS, František. *Mor, flagelanti a vraždění Židů: 14. století jako období krize*. Preklad Jan Dobeš. Praha: Argo, 2020, s. 111 – 221. ISBN 978-80-257-3380-6.
- GRAUS, František. Randgruppen der städtischen Gesellschaft im Spätmittelalter. In: GILOMEN, Hans-Jörg a MORAW, Peter a SCHWINGES, Rainer Christoph, ed. *Ausgewählte Aufsätze Von 1959 – 1989*. Stuttgart: Thorbecke, 2002, s. 303 – 350. ISBN 3-7995-6655-4.
- GRAUS, Igor. *Banská Bystrica v 16. storočí. Štúdie z dejín mesta*. Banská Bystrica: Antre Public, 2012, 225 s. ISBN 978-80-85342-30-7.
- GRELLMANN, Heinrich Moritz Gottlieb. *Historischer Versuch über die Zigeuner betreffend die Lebensart und Verfassung Sitten und Schicksale dieses Volks seit seiner Erscheinung in Europa und dessen Ursprung*. Göttingen: Johann Christian Dieterich, 1787, 367 s.
- GROSS, David. Vonkajší rámeč dejín Židov v Bratislave In: GOLD, Hugo, ed. *Židia v Bratislave v minulosti a súčasnosti*. Bratislava: Vydavateľstvo Marenčin PT, 2010, 224 s.
- HANCOCK, Ian. *The Pariah Syndrome: An Account of Gypsy Slavery and Persecution*. Ann Arbor, MI: Karoma Publishers, 1987. 180 s.
- HARTUNG, Wolfgang. Gesellschaftliche Randgruppen im Spätmittelalter. Phänomen und Begriff. In: KIRCHGÄSSNER, Bernhard a REUTER, Fritz, ed. *Städtische Randgruppen und Minderheiten*. Sigmaringen, 1986, s. 49 – 114.
- HEGEDÜS, Sándor. *Cigány kronológia*. Piliscsaba: Konsept-H Kiadó 2000, 144 s.
- HERGEMÖLLER, Bernd-Ulrich, ed. *Randgruppen der spätmittelalterlichen Gesellschaft*. Warendorf: Fahlbusch, 2001, 431 s.
- HINKLE, William G. *A History of Bridewell Prison, 1553–1700*. Lampeter 2006, 249 s. ISBN 9780773457867.

- HIPPEL, Wolfgang von. *Armut, Unterschichten, Randgruppen in der Frühen Neuzeit*. Munich: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2013, 194 s. ISBN-10 3486702246.
- HOLÁK, Ján. *Beda odsudeným. Ako sa za feudalizmu súdilo na Slovensku*. Martin: Osveta, 1974, 271 s.
- HORVÁTHOVÁ, Emília. *Cigáni na Slovensku: Historicko-etnografický náčrt*. Bratislava: SAV, 1964, 396 s.
- HORVÁTHOVÁ-ČAJÁNKOVÁ, Emília. Liečebné praktiky čarodějnic na severozápadnom Slovensku v prvej polovici 18. storočia. In: *Slovenský národopis*, 1959, roč. 7, s. 433 – 445.
- HRADSKÁ, Katarína. *Židovská Bratislava*. Bratislava: Albert Marenčin PT, 2008, 247 s. ISBN 978-80-89218-80-6.
- HRADSKÝ, Juraj. *Bratislavskí majstri kati*. Bratislava: Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2006, 156 s. ISBN 80-89218-16-4.
- HUDEK, Adam. *Najpolitickjšia veda: slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2010, 252 s. ISBN 978-80-970302-3-0.
- INNES, Joanna. Prisons for the Poor: English Bridewells, 1555 – 1800. In: SNYDER, Francis a HAY, Douglas, ed. *Labour, Law and Crime: A Historical Perspective*. London: Tavistock, 1987, s. 42 – 122. ISBN 0422608408.
- IRSIGLER, Franz a LASSOTTA, Arnold. *Bettler und Gaukler, Dirnen und Henker. Randgruppen und Außenseiter in Köln 1300–1600*. Köln: Greven, 1984, 320 s. ISBN 978-3-7743-0210-5.
- ISRAEL, Jonathan I. *European Jewry in the Age of Mercantilism 1550–1750*. Oxford: Oxford University Press, 1985, 293 s. ISBN 9780198219286.
- JÓZSA, László. A kórházi ápolás kialakulása a 11. – 14. századi Magyarországon. In: *Debreceni Szemle*, 2008, roč. 16, č. 1, 10 – 22.
- JURÍKOVÁ, Erika. Kauza údajnej rituálnej vraždy kresťanského chlapca v Trnave (1494) pripisovanej Židom v Noticiách Mateja Bela. In: *Studia Historica Tyrnaviensia*, 2004, roč. 4, s. 149 – 158.
- JUROVÁ, Anna. From Leaving The Homeland to the First Assimilation Measures. In: VAŠEČKA, Michal et al. *Čačipen Pal O Roma – A Global Report on Roma in Slovakia*. Bratislava: Institute for Public Affairs, 2003, s. 11 – 22. ISBN 80-88935-46-6.
- JUROVÁ, Anna. Riešenie rómskej problematiky na Slovensku po druhej svetovej vojne. In: MANN, Arne, ed. *Neznámi Rómovia*. Bratislava: Inter Science Press, 1992, s. 91 – 101.
- JÜTTE, Robert. *Abbildung und soziale Wirklichkeit des Bettler- und Gaunertums zu Beginn der Neuzeit: sozialmentalitäts- und sprachgeschichtliche Studien zum Liber Vagatorum (1510)*. Köln: Böhlau, 1988, 275 s. ISBN 978-3412002886.
- JÜTTE, Robert. *Arme, Bettler, Beutelschneider: Eine Sozialgeschichte der Armut in der Frühen Neuzeit*. Weimar: Böhlau, 2000, 324 s. ISBN 3-7400-1118-1.
- JÜTTE, Robert. *Poverty and deviance in early modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, 239 s. ISBN 0521423228.
- KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, 1991, 285 s. ISBN 80-7115-015-0.
- KARRAS, Ruth Mazo. The Regulation of Brothels in Later Medieval England. In: *Signs: Journal of women in culture and society*, 1989, roč. 14, č. 2, s. 399 – 433.
- KATZ, Jacob. *Tradition and Crisis: Jewish Society at the End of the Middle Ages*. Preklad Cooperman, Bernard Dov. New York: NYU Press, 1993, 410 s.
- KENRICK, Donald. *Cikáni na cestě z Indie do Evropy*. Olomouc: Centre de recherches tsiganes Univerzita Palackého v Olomouci, 2003, 79 s.
- KENRICK, Donald. *From India to the Mediterranean: the migration of the Gypsies*. Paris: Gypsy Research Centre, 1993, 63 s.
- KLANICZAY, Gábor a PÓCS, Éva, ed. *Witchcraft and Demonology in Hungary and Transylvania*. London: Palgrave Macmillan, 2017, 412 s.
- KLANICZAY, Gábor a PÓCS, Éva, ed. *Communicating with the Spirits. Demons, Spirits, Witches I., Christian Demonology and Popular Mythology. Demons, Spirits, Witches II., Witchcraft Mythologies and Persecutions. Demons, Spirits, Witches III.* Budapest: CEU Press, 2005, 295 s., 2006, 292 s., 2008, 351 s.
- KLANICZAY, Gábor. *The uses of supernatural power: The transformation of popular religion in medieval and early-modern Europe*. New Jersey: Princeton University Press, 1990, 268 s. ISBN 978-0691073774.
- KOHN, Sámuel. *A zsidók története Magyarországon I. A legrégebb időktől a mohácsi vészig*. Budapest: Athenaeum, 1884, 490 s.
- KOHÚTOVÁ, Mária a VOZÁR, Jozef. *Hospodárske dejiny Slovenska 1526 – 1848*. Bratislava: Veda, 2006, 160 s. ISBN 80-224-0915-4.

- KOHÚTOVÁ, Mária. Uhorská komora a vojaci v tureckom zajatí. In: BAĎURÍK, Jozef a SLÁDEK, Kamil. *Politický zrod novovekej strednej Európy. 500. výročie narodenia Ferdinanda I. zakladateľa habsburskej monarchie*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2005 s. 179 – 183. ISBN 80-7165-446-9.
- KOLLÁROVÁ, Zuzana. K vývoju rómskej society na Spiši do roku 1945. In: MANN, A., ed. *Neznámi Rómovia*. Bratislava: Inter Science Press, 1992, s. 61 – 72.
- KÓNYA, Peter ed. *Rekatolizácia a uhorská spoločnosť v 17. – 18. storočí*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016. 460 s. ISBN 9788055517452.
- KÓNYA, Peter, ed. *Rekatolizácia, protireformácia a katolícka reštaurácia v Uhorsku / Rekatolizáció, ellenreformáció és katolikus megújulás Magyarországon*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013. 424 s. ISBN 9788055510507.
- KÓNYA, Peter. *Dejiny židov na východnom Slovensku v kontexte celoeurópskeho vývoja*. Prešov: Metodické centrum, 1997, 78 s.
- KÓNYA, Peter. Orkucianska „rituálna vražda“ v roku 1764. In: *Historia Ecclesiastica*, 2016, roč. 7, č. 1, s. 38 – 45.
- KOVÁCS, Viktória. Alter ego domini papae Nicolai III. Fülöp fermói püspök, szentszéki legátus magyarországi tevékenysége (1279–1281). In: KISS, Gergely, ed. *Varietas delectat: A pápai-magyar kapcsolatok sokszínűsége a 11 – 14. században*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem BTK TTI, 2019, s. 117 – 121. ISBN 9789634293941.
- KOWALSKÁ, Eva. Az árva házi iskola mint pedagógiai innovációs színtér / Škola pri sirotinci – miesto pedagogických inovácií. In: *Az Esterházyak fraknoi ifjabb ága*. Senec: Mesto Senec, 2017, s. 384 – 401. ISBN 978-80-972927-7-5.
- KOWALSKÁ, Eva. Der Kampf um Toleranz: Die Lage der Lutheraner in Ungarn (1765–1780). In: „Die Habsburgische Variante des Aufgeklärten Absolutismus“: Beiträge zur Mitregenschaft Josephs II., 1765–1780. Wien: Institut für Ungarische Geschichtsforschung, 2018, s. 271 – 294. ISBN 978-963-631-272-5.
- KOWALSKÁ, Eva. Otázka intolerancie po vydaní tolerančného patentu. In: *Historický časopis*, 1999, roč. 47, č. 2, s. 187 – 201. ISSN 0018-2575.
- KOWALSKÁ, Eva. Uhorsko 1681 – 1731: rekatolizácia v znamení práva. In: *Historia ecclesiastica*, 2012, roč. 3, č. 1, s. 17 – 26.
- KRÁSZ, Lilla. From home treatment to hospitalisation: General trends in the development of Hungary's hospital network. In: SCHEUTZ, Martin et al. *Europäisches Spitalwesen. Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und früher Neuzeit*. Wien; München: Oldenbourg, 2008, s. 455 – 475. ISBN 978-3702905583.
- KREUZ, Petr. Die späten Hexenprozesse in den böhmischen Ländern und auf Gebiet der heutigen Slowakei. In: BEHRINGER, Wolfgang, ed. *Späte Hexenprozesse. Der Umgang der Aufklärung mit dem Irrationalen*. Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte, 2016, s. 167 – 203.
- KREUZ, Petr. Witch Hunts in Eastern Central Europe. In: DILLINGER, Johannes, ed. *Routledge History of Witchcraft*. London, New York: Routledge Taylor & Francis, 2020, s. 171 – 187.
- KRCHNÁKOVÁ, Lucia. Z histórie pezinskej bratskej pokladnice. In: *Spravodaj BEVEX-Banského výskumu*. *Prievidza: odborný časopis pre techniku, ekonomiku a podnikanie v baníctve SR*, 2004, roč. 44, č. 2 – 4, s. 73 – 75.
- KRIEGL, Maurice. Židé. In: LE GOFF, Jacques a SCHMITT, Jean-Claude, ed. *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 898 – 910.
- KUBÍNYI, András. A magyarországi zsidóság története a középkorban. In: *Soproni Szemle*, 1995, roč. 49, č. 1, s. 4 – 27.
- KUBÍNYI, András. Orvoslás, gyógyszerészek, fürdők és ispotályok a késő középkori Magyarországon. In: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest: METEM, 1999, s. 253 – 267.
- KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. Inštitucionalizácia sociálneho zabezpečenia vyslúžilých vojakov v Habsburskej monarchii v 18. In: DUDEKOVÁ, Gabriela a MANNOVÁ, Elena et al. *Vojak medzi civilmi, civil medzi vojakmi: vzťah armády a spoločnosti v období modernizácie*. Bratislava: Spoločnosť Pro Historia a Veda, 2017, s. 35 – 56. ISBN 978-80-89910-01-4.
- KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. *Piae Foundationes: zbožné fundácie a ich význam pre rozvoj uhorskej spoločnosti v ranom novoveku*. Bratislava: Pro Historia, 2009, 214 s. ISBN 978-80-970060-5-1.
- KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. Sociálna a zdravotnícka starostlivosť v Uhorsku v prvej polovici 19. storočia. In: *Historický časopis*, 2016, roč. 64, č. 3, s. 401 – 429. ISSN 0018-2575.

- KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. *Za bránami sirotincov: počiatky ústavnej starostlivosti o osirelé deti v Uhorsku (1750–1815)*. Bratislava: VEDA a Historický ústav SAV, 2019, 303 s.
- KUTLÍK-GARUDO, Igor E. Rom, alebo Róm. In: *Slovenská reč*, 1991, roč. 56, č. 4, s. 223 – 229.
- LE GOFF, Jacques a SCHMITT, Jean-Claude. *Dictionnaire raisonné de l'Occident médiéval*. Paris: Arthème Fayard, 1999, 1231 s.
- LE GOFF, Jacques, ed. *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, 319 s. ISBN 80-7021-274-8.
- LE GOFF, Jacques. *L'Uomo medievale*. Roma: Laterza, 1987, 435 s. ISBN 8842041971.
- LE GOFF, Jacques. *Za jiný středověk. Čas, práce a kultura na středověkém Západě. 18 esejů*. Preklad Neškudlová, Irena. Praha: Argo, 2005, 436 s. ISBN 80-7203-598-3.
- LEDVINKA, Václav a PEŠEK, Jiří, ed. *Poníženi a odstrčení: Města versus katastrofy. Sborník příspěvků z 8. vědeckého zasedání Archivu hlavního města Prahy, konaného ve dnech 2. a 3. října 1990 a 13. vědeckého zasedání Archivu hlavního města Prahy ve dnech 3. a 4. října 1995*. Documenta Pragensia XVI. Praha: Scriptorium, 1998, 353 s. ISBN 80-86197-02-6.
- LENGYELOVÁ, Tünde, Bátorvce 1711 – 1848. In: BÁTOVSKÁ, Jarmila a kol. *Bátorvce. Monografia obce*. Bátorvce: História, 2022, s. 122 – 123. ISBN 80-86197-02-6.
- LENGYELOVÁ, Tünde. Bosorky – špecifický druh zločinnosti žien v období raného novoveku. In: SOKOLOVSKÝ, Leon, ed. *Kriminalita, bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2007, s. 174 – 187. ISBN 978-80-223-23024.
- LENGYELOVÁ, Tünde. Levočský majster kat. In: PURDEK, Imrich, ed. *Historia mea vita: zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vladimíra Segeša*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2020, s. 225 – 231. ISBN 978-80-89523-63-4.
- LENGYELOVÁ, Tünde. Liečiteľky a liečitelia v bosoráckych procesoch v 16.–18. storočí. In: HALADOVÁ, Silvia, ed. *Ľudová medicína a jej historické špecifiká: zborník vedeckých príspevkov z medzinárodnej interdisciplinárnej vedeckej konferencie*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2015, s. 28 – 38. ISBN 978-80-8105-772-4.
- LENGYELOVÁ, Tünde. Zdravotníctvo, hygiena a sociálne služby v zemepanských mestách v 16. – 17. storočí. In: *Historické štúdie*, 2002, roč. 42, s. 145 – 152.
- LIÉGEOIS, Jean-Pierre. *Rómovia, Cigáni, kočovníci*. Preklad Glutová, Jaroslava. Bratislava: Charis, 1997, 272 s. ISBN 80-967380-4-6.
- LINZBAUER, Franciscus Xavér. *Codex sanitario-medicinalis Hungariae II*. Buda: Universitas, 1852, 822 s.
- LUKAČKA, Ján. Die Unterwelt in Pressburg im 15. und 16. Jahrhundert. In: ČIČAJ, Viliam a PICKL, Othmar, ed. *Städtisches Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts. Die Referate des Internationalen Symposions in Častá-Píla vom 11. – 14. September 1995*. Bratislava: Academic Electronic Press, 1998, s. 73 – 76.
- LUKAČKA, Ján. Pramene k mestským špitálom na juhozápadnom Slovensku. In: *Historické štúdie*, 2002, roč. 42, s. 139 – 144.
- LYSÁ, Žofia. *Bratislava na ceste k privilegiu 1291. Štúdie k dejinám Bratislavy v 13. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2014, 211 s. ISBN 978-80-89396-31-3.
- MACEK, Josef. Die sozialen Randgruppen in den böhmischen Städten in der Jagellonenepoche 1471–1526. In: *Spannungen und Widersprüche. Gedenkschrift für František Graus*. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1992, s. 191 – 201. ISBN 3-7995-4157-8.
- MACEK, Josef. Die sozialen Unterschichten in den böhmischen Dörfern in den Jagellonenzeit (1471–1526). In: AYMARD, Maurice, ed. *Biedni i bogaci. Studia z dziejów społeczeństwa i kultury ofiarowane Bronisławowi Geremekowi*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992, s. 47 – 53. ISBN 83-01-10327-2.
- MAGDOŠKO, Drahoslav. Kostoly a špitály na predmestiach Košíc v stredoveku. In: *Mesto a dejiny*, 2013, roč. 2, č. 2, s. 17 – 37. ISSN 1339-0163.
- MAGDOŠKO, Drahoslav. *Samospráva mesta Košice v stredoveku*. Košice: UPJŠ, 2017, 303 s. ISBN 9788081525070.
- MAGYAR, László András. A filantróp hóhér. In: *Orvosi Hetilap*, 2001, roč. 142, č. 9 – 12, s. 515 – 516.
- MAJOROSSY, Judith a SZENDE, Katalin. Hospitals in medieval and early modern Hungary. In: SCHEUTZ, Martin, ed. *Europäisches Spitalwesen: Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und früher Neuzeit*. Wien; München: Oldenbourg, 2008, s. 409 – 454. ISBN 978-3702905583.
- MANN, Arne B. *Rómski kováci na Slovensku / Roma Blacksmiths in Slovakia*. Bratislava: Ústredie ľudovej umeleckej výroby, 2018, 400 s. ISBN 978-80-89639-52-6.
- MANN, Arne B. *Rómsky dejepis*. Bratislava: Kalligram, 2000, 48 s. ISBN 80-7149-316-3.

- MAREK, Miloš. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Matica Slovenská, 2006, 519 s. ISBN 80-7090-822-X.
- MARSDEN, William. Observations on the language of the Gypsies. In: *Archaeologia*, 1785, roč. 7, s. 382 – 386.
- MARSHALL, Gordon, SCOTT, John. *A Dictionary of Sociology*. Oxford: Oxford University Press, 2009, 816 s. ISBN 0199533008.
- MARSINA, Richard. Das Judentum in der Slowakei im Mittelalter. In: *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland*, 1993, č. 92, s. 23 – 35.
- MEZEY, Barna a POMOGYI, László a TAUBER, István. *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422 – 1985*. Budapest: Kossuth, 1986, 318 s. ISBN 9630928515.
- MEZEY, Barna. *Počiatky modernej uhorskej väzenskej správy*. Preklad Štenpien, Erik. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2011. 221 s. ISBN 978-80-555-0426-1.
- MEZEY, Barna. *A börtönügy a 17 – 19. században. A börtön európai útja*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2018, 607 s. ISBN 978 963 693 642 6.
- MISKOLCZY, Ambrus. „...a zem sa nám pod nohami otvorila“: židovský pogrom v Bratislave 23. – 24. apríla 1848. In: CZOCH, Gábor, ed. *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Bratislava: Kalligram, 2006, s. 372 – 407. ISBN 80-7149-803-3.
- MLYNÁRIK, Ján. *Dějiny Židů na Slovensku*. Praha: Academia, 2005, 441 s. ISBN 80-200-1301-6 15-16.
- MÚCSKA, Vincent. *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia*. Bratislava: Stimul, 2004, 139 s. ISBN 80-8892-847.
- MÜNNICH, Sándor. *Igló város története*. Igló: Igló városának tanácsa, 1896, 624 s.
- NAGY, Pál. „Fáraó népe“ *A magyarországi cigányok korai története (14 – 17. század)*. Pécs: PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, 2004, 62 s.
- NAGY, Pál. *A magyarországi cigányok a rendi társadalom korában*. Kaposvár: Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, 1998; 500 s. ISBN 9637172580.
- NEMEC, Miroslav. *Od zločinu k trestu: vývoj stoličného súdництва na Liptove v 18. storočí*. Ružomberok: Society for Human Studies, 2019, 200 s. ISBN 9788097291334.
- NEMEC, Miroslav a VÍTEK, Peter, ed. *Zbojníctvo na Slovensku*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2014. 171 s. ISBN 9788374908931.
- NODL, Martin. Historik na okraji stredoveké spoločnosti. In: GEREMEK, Bronislaw. *Slitovani a šibenice: dejiny chudoby a milosrdenství*. Praha: Argo, 1999, s. 250 – 258.
- NORBERG, Kathryn. Prostitutes. In: ZEMON DAVIS, Natalie a FARGE, Arlette, ed. *A History of Women. Renaissance and Enlightenment Paradoxes*. Cambridge, Massachusetts; London, England: The Belknap Press of Harvard University Press, 1997, 608 s. ISBN 978-0674403673.
- NOWOSADTKO, Jutte. *Scharfrichter und Abdecker. Der Alltag zweier „unehrlicher Berufe“ in der Frühen Neuzeit*. Paderborn; München; Wien; Zürich: Schöningh, 1994; 412 s. ISBN 978-3-506-76115-6.
- OROSOVÁ, Martina. Bratislavská žobráci v 18. storočí. In: *Slovenská archivistika*, 1999, roč. 34, č. 1, s. 90 – 105. ISSN 0231-6722.
- PAÁR, Ádám. Cigány emberevők?: egy per tanulságai. In: *Kisebbségkutatás*, 2011, roč. 20, č. 4, s. 537 – 549.
- PAJDUSSAK, Matúš. *Markušovce. Nástin dejepisný*. Kežmarok: Pavel Sauter, 1923, 47 s.
- PÁLFY, Géza. A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI – XVII. századi török-magyar határ mentén. (Az oszmán-magyar végvári szokásjog történetéhez). In: *FONS*, 1997, roč. 4, č. 1, s. 5 – 78.
- PÁNEK, Jaroslav. Okrajové vrstvy obyvateľstva českých měst a městeček 16. – 18. století. In: *Ponížení a odstrčení. Města versus katastrofy*. Documenta Pragensia XVI. Praha: Scriptorium, 1998, s. 49.
- PAPÁČ, Richard. Košická kati a súdno-exekučná činnosť na území mesta Košice v 13. – 19. storočí. In: *Historica Carpatica. Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach*, 2009/2010, roč. 40, s. 15 – 27. ISBN 978-80-89093-26-7.
- PAPÁČ, Richard. *Maleficz. Ako sa súdilo a trestalo v Košiciach v 16. storočí*. Košice: HistoricKE, 2019, 160 s. ISBN 9788097312015.
- PATAI, Raphael. *The Jews of Hungary: History, culture, psychology*. Detroit: Wayne State University Press, 1996, 736 s. ISBN 978-0814325612.
- PAULER, Tivadar. *Büntetőjogtan 2. Anyagi büntetőjog különös része. Alaki jog*. Pest, 1870, 725 s.
- PÓCZY Klára. A zsidók Pannóniában. In: GERŐ, László et al. *Magyarországi zsinagógák*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó, 1989, s. 13 – 18. ISBN 9631082318.

- PUSKÁS, Péter a VÉGH, József. *Előítélet és vérpád*. Budapest: Mikszáth Kiadó, 1998, 176 s. ISBN 963 91 26 00 4.
- RÁBIK, Vladimír. Trnava. In: ŠTEFÁNIK, Martin a LUKAČKA, Ján, ed. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava: Prodama, 2010, s. 523 – 548. ISBN:978-80-89396-11-5.
- REXROTH, Frank. Mediävistische Randgruppenforschung in Deutschland. In: BORGOLTE, Michael, ed. *Mittelalterforschung nach der Wende 1989. Historische Zeitschrift/Beiheft, NF,20*. München: Oldenbourg, 1995, s. 427 – 452. ISBN 3486644203.
- RHEINHEIMER, Martin. *Chudáci, žebráci a vaganti: lidé na okraji společnosti 1450 – 1850*. Preklad Marek, Vladimír. Praha: Vyšehrad, 2003. 187 s. ISBN 80-7021-579-8.
- ROECK, Bernd. *Aussenseiter, Randgruppen, Minderheiten: Fremde im Deutschland der frühen Neuzeit*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1993, 194 s. ISBN 978-3525335918;
- RÜDIGER, Johann Christian Christoph. Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien. In: *Neuester Zuwachs der teutschen, fremden und allgemeinen Sprachkunde in eigenen Aufsätzen, Bücheranzeigen und Nachrichten*. Leipzig: Kummer, 1782, s. 35 – 84.
- RYBÁŘOVÁ, Petra. Chiméra rituálnej vraždy. Údajné zločiny Židov v Rakúsko-Uhorsku a ich ohlas na Slovensku. In: BYSTRICKÝ, Valerián a Roguľová, Jaroslava et al. *Storočie procesov*. Bratislava: VEDA, 2013, s. 25 – 39.
- SACHSE, Christoph a TENNSTEDT, Florian. *Geschichte der Armenfürsorge in Deutschland. I. Vom Spätmittelalter bis zum I. Weltkrieg*. Stuttgart: Kohlhammer Verlag, 1980, 384 s. ISBN 978-3-17-005412-7.
- SEGEŠ, Vladimír. Kati v stredovekej Bratislave v kontexte výkonu spravodlivosti. In: VIRŠINSKÁ, Miriam. *Vita historiae dedicat: zborník štúdií venovaný životnému jubileu prof. PhDr. Júliusa Bartla, CSc.* Bratislava: Univerzita Komenského, 2018, s. 145 164. ISBN 978-80-223-4695-5.
- SEGEŠ, Vladimír. *Kriminalita a justícia v stredovekom Prešporku, Všetdný a nevšetdný život mesta na Dunaji*. Bratislava: Marenčin Pt, 2020, 256 s. ISBN 978-80-569-0455-8.
- SEGEŠ, Vladimír. *Prešporský pítaval. Zločin a trest v stredovekej Bratislave*. Bratislava: Perfekt, 2005, 220 s. ISBN 80-8046-311-5.
- SEIBT, Ferdinand. *Lesk a bída stredoveku*. Preklad Dvořáček, Petr. Praha: Mladá fronta, 2000, 421 s. ISBN 80-204-0783-9.
- SCHEIBER, Alexander. *Jewish inscriptions From the 3rd century to 1686*. Budapest: MTA; Leiden: Brill, 1983, 433 s. ISBN 978-9630533041.
- SCHEUTZ, Martin. „Hoc disciplinarium...erexit“ Wiener Zucht- und Arbeitshaus um 1800. Eine Spurensuche. In: AMMERER, Gerhard a WEIß, Alfred Stefan, ed. *Strafe, Disziplin und Besserung. Österreichische Zucht- und Arbeitshäuser von 1750 bis 1850*. Frankfurt am Main; Berlin; Bruxelles; New York; Oxford; Wien: Peter Lang, 2006, s. 63 95, 245 – 251. ISBN 978-3631541364.
- SCHUBERT, Ernst. *Arme Leute, Bettler und Gauner im Franken des 18. Jahrhunderts*. Neustadt a.d. Aisch: Degener, 1983, 486 s. ISBN 10 3768690687.
- SCHUSTER, Beate. *Die freien Frauen: Dirnen und Frauenhäuser im 15. und 16. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 1995, 511 s. ISBN 978-3593352794.
- SCHUSTER, Peter. *Das Frauenhaus: städtische Bordelle in Deutschland (1350–1600)*. Paderborn: Schöningh, 1992, 239 s. ISBN 978-3506782519.
- SCHWICKER, Johann Heinrich. *Die Zigeuner in Ungarn und Siebenbürgen*. Wien; Teschen: Karl Prochaska, 1883, 190 s.
- SILVER, Hilary. Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. In: *International Labour Review*, 1994, roč. 133, č. 5 – 6, s. 531 – 578.
- STUART, Kathy. *Defiled Trades and Social Outcast: Honour and pollution in Early Modern Germany*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, 289 s. ISBN 9780521027212.
- SUROVEC, Jozef. Bratské pokladnice – sociálno podporné spolky baníkov. In: *Fórum archivárov*, 2000, roč. 11, č. 4, s. 9 – 14.
- SVÁBY, Frigyes. *A Lengyelországban elzalogosított XIII. szepesi város története*. Lőcse: Kiss J. T. Könyvnyomdájában, 1895, 344 s.
- SZABÓ, András Péter. A határhalom üzenete. Johann Brichenzweig lőcsei szabó feljegyzőkönyve (1681). In: KÓNYA, Peter, ed. *Rekatolizácia a uhorská spoločnosť v 17. – 18. storočí*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016, s. 127 – 187. ISBN 9788055517452.
- SZALAY, Béla. Cigány történeti adatok. In: *Ethnographia*, 1914, roč. 25, s. 89 – 93.

- SZALMA, Štefan. A Koháry I. Istvánnak címzett oszmán rabkereskedelemmel kapcsolatos iratok. In: *Keletkutatás: A Kőrösi Csoma Társaság folyóirata*, 2021, č. 2, s. 57 – 73. ISSN 0133-4778. Dostupné na: <https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2021.2.57>
- SZEGHYOVÁ, Blanka. Fornicatrices, scortatrices et meretrices diabolares: Disciplining Women in Early Modern Hungarian Towns. In: MIELKE, Christopher a ZNOROVSKY, Andrea-Bianka, ed. *Same Bodies, Different Women : Other Women in the Middle Ages and the Early modern Period*. Budapest: TRIVENT, 2019, s. 176 – 177. ISBN 978-615-81222-2-1. Dostupné na: trivent-publishing.eu/history/samebodiesdifferentwomen/12.%20Blanka%20Szeghyová.pdf
- SZEGHYOVÁ, Blanka. *Súdnicтво a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Bratislava: VEDA, 2016, 185 s. ISBN 978-80-224-1499-9.
- SZOMSZÉD, András. A cigánysággal kapcsolatos összeírások és státutumok forrásérteke a 18. század második felétől a 19. század közepéig. In: A. VARGA, László, ed. *Rendi társadalom – polgári társadalom 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok*. Salgotarján 1986, s. 27 –35.
- ŠALAMON, Pavol. Cigáni z Abovskej a Turnianskej stolice v období osvietenstva. In: MANN, Arne B., ed. *Neznámi Rómovia*. Bratislava: Inter Science Press, 1992, s. 73 – 77.
- ŠIMEKOVÁ, Slávka. Židia v právnych pamiatkach Uhorska za Arpádovcov. In: *Historický časopis*, 2000, roč. 48, s. 401 – 416. ISSN 0018-2575.
- ŠIMONČIČ, Jozef. Súpisý žobrákov v Trnave z 18. storočia. In: *Mojej Trnave. K dejinám Trnavy a okolia*. Trnava: B-print, 1988, s. 207 – 209. ISBN 80-967935-1-9.
- ŠIMONČIČ, Jozef. Trnavský kat. In: *Mojej Trnave. K dejinám Trnavy a okolia*. Trnava: B-print, 1988, s. 217. ISBN 80-967935-1-9.
- ŠIMONČIČ, Jozef. Židia v Trnave v stredoveku. In: *Mojej Trnave. K dejinám Trnavy a okolia*. Trnava: B-print, 1988, s. 30 – 39. ISBN 80-967935-1-9.
- ŠMAHEL František. „Lidé na okraji“ pozdně středověké společnosti. In: NODL, Martin a ŠMAHEL, František, ed. *Člověk českého středověku*. Praha: Argo, 2002, 502 s. ISBN 80-7203-448-0.
- ŠPIESZ, Anton. *Bratislava v 18. storočí*. Bratislava: Tatran, 1987, 240 s.
- ŠPIESZ, Anton. *Manufaktúrne obdobie na Slovensku 1725 – 1825*. Bratislava: SAV, 1961, 384 s.
- ŠPIESZ, Anton. Sociálna starostlivosť. In: *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1780*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1983, s. 214 – 226.
- ŠTEFÁNIK, Martin a LUKAČKA, Ján, ed. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava: Prodama, 2010, 629 s. ISBN 978-80-89396-11-5.
- TANDLICH, Tomáš. Listina uhorskej kráľovnej Márie Habsburskej o vyhnaní židov z Bratislavy z roku 1526. In: *Acta Judaica Slovaca*, 1999, roč. 5, s. 7 – 9. ISBN 80-8060-027-9.
- TANDLICH, Tomáš. *Židovská komunita v Bratislave za vlády Jagelovskej dynastie: Židia v uhorských tavernikálnych mestách Bratislava, Šoproň a Trnava na prelome stredoveku a novoveku*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2010, 106 s. ISBN 978-80-8094-739-2.
- THAKUR, Harish K. Theories of Roma Origins and the Bengal Linkage. In: *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 2013, s. 22 – 25. <https://www.richtmann.org/journal/index.php/mjss/article/view/1150>
- THOMASIIUS, Jacob. *Dissertatio Philosophica De Cingaris*. Lipsiae: Hahnus, 1671, 20 s.
- TINKOVÁ, Daniela. *Bez spěvu a bez zvonění: dekriminalizace sebevraždy mezi sekularizací a medikalizací v 17. – 19. století*. Praha: Argo, 2021. 498 s. ISBN 978-80-257-3524-4.
- TINKOVÁ, Daniela. Člověk na okraji společnosti. In: BŮŽEK, Václav a KRÁL, Pavel, ed. *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, s. 190 – 215. ISBN 978-80-7203-694-3.
- TINKOVÁ, Daniela. *Hřích, zločin, sílenství v čase odkouzlování světa*. Praha: Argo, 2004, 413 s. ISBN 80-7203-565-7.
- TKÁČOVÁ, Anna. *Rómovia v Abovskej, Šarišskej a Turnianskej stolici v druhej polovici 18. storočia*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2016, 189 s. ISBN 9788081524233. Dostupné na: <http://unibook.upjs.sk>
- TÓTH, G. Péter. The Decriminalisation of Magic and the Fight against Superstition in Hungary and Transylvania, 1740 – 1848. In: KLANICZAY, Gábor a PÓCS, Éva, ed. *Witchcraft and Demonology in Hungary and Transylvania*. London: Palgrave Macmillan, 2017, s. 291 – 317.
- TÓTH, Péter. *A magyarországi cigánység története a feudalizmus korában*. Pécs: Bölcsész Konzorcium, 2006, 147 s. ISBN 963 9704 12 1.
- TÓTH, Péter. Kóborlás és letelepedés (A magyarországi cigányok feudális kori történetéhez). In: *Levéltári évkönyv*, 1994, roč. 7, s. 7 – 17.
- UJVÁRI, Péter, ed. *Magyar Zsidó Lexikon*, Budapest: A Magyar Zsidó lexikon kiadása, 1929, 1028 s.

- URBANCOVÁ, Viera. Samuel Augustini ab Hortis a jeho zabudnutá monografia o Cigánoch v Uhorsku. In: AUGUSTINI, Samuel ab Hortis. *Cigáni v Uhorsku. O dnešnom stave, zvláštnych mravoch a spôsobe života, ako aj o ostatných vlastnostiach a danostiach Cigánov v Uhorsku*. Preklad Urbancová, Viera. Bratislava: Štúdio – dd, 1995. s. 3 – 11.
- VAJNA, Károly. *Hazai régi büntetések I.* Budapest: Lörintz Janos Univers, 1906, 696 s.
- VAJNA, Károly. *Hazai régi büntetések II.* Budapest: Lörintz Janos Univers, 1907, 581 s.
- VENCKO, Ján. *Z dejín okolia Spišského hradu*. Spišské Podhradie: Knihlačiarne Edmund Schustek, 1941, 384 s.
- VENETIANER Lajos. *A magyar zsidóság története a honfoglalástól a világháború kitöréséig. Különös tekintettel a gazdasági és művelődési fejlődésére*. Budapest: Fő- Fővárosi Nyomda Részvénytárs, 1922, 488 s.
- VIOREL Achim. *The Roma in Romanian History*. Budapest: Central European University Press, 2004, 240 s. ISBN 963-9241-84-9.
- VOZÁR, Jozef et al. *Dejiny Slovenska II (1526 – 1848)*. Bratislava: Veda, 1987, 856 s.
- WAGNER, Carolus. *Analecta Scepusii sacri et profani II*. Viennae, 1774, 367 s.
- WINTER, Zikmund. *Kulturní obraz českých měst: Život veřejný v 15. a 16. věku : mezi roky 1420 – 1620. II*. Praha: Matice česká, 1892, 898 s.
- WIŚLICZ, Tomasz. Bronisław Geremek – historyk niemarginalny. In: LUTY, Paweł, ed. Bronisław Geremek. *Ojciec polskiego liberalizmu*. Łódź: Liberté!, 2010, s. 56 – 64.
- WOJTUCKI, Daniel. *Kat i jego warsztat na Śląsku, Górnych Łużycach i w hrabstwie kłodzkim od początku XVI do połowy XIX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2014, 559 s.
- ZAREMSKA, Hanna. Bronisław Geremek, Historian. In: ZAREMSKA, Hanna, ed. *Bronisław Geremek on the Middle Ages*. Preklad do angličtiny George Szenderowicz. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2017, s. 7 – 32. ISBN 978–83–63352–98–1. Dostupné na: <http://rcin.org.pl>
- ZAREMSKA, Hanna. Lidé na okraji. In: *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 344 – 355. ISBN 80-7021-545-3.
- ZAREMSKA, Hanna. *Niegodnie rzemiosło: kat w społeczeństwie Polski XIV – XVI w.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986, 148 s. ISBN 83-01-06489-7.

Internetové zdroje / Online sources

- HANCOCK, Ian. The Hungarian Student Vályi István and the Indian Connection of Romani. In: *The Romani Archives and Documentation Center*. https://radoc.net/radoc.php?doc=art_b_history_stefanvalyi&lang=fr&articles=true
- CHERATA, Lucian. The Etymology of the words țigan (gypsy) and (r)rom (romany). In: *Journal of Romanian Linguistics and Culture*, 2014, roč. 25, č. 2, nečíslované. ISSN-L 2392-6627. <https://limbaromana.org/en/etymology-words-tigan-gypsy-rromthe-etymology-words-tigan-gypsy-rrom-romany/>
- International Encyclopedia of the Social Sciences*. *Encyclopedia.com*. <https://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/sociology-and-social-reform/sociology-general-terms-and-concepts/marginalization>